

FEMINISTIČKO PUTOVANJE KROZ VRIJEME U BIH

**FEMINISTIČKO PUTOVANJE
KROZ VRIJEME U BIH**

Naslov: Feminističko putovanje kroz vrijeme u BiH
Priredivačica: Rubina Čengić
Recezentice: mr. sc. Ranka Katalinski i Maida Zagorac
Dizajn i prelom: Tanja Ćurić
Lektura i korektura: Enida Čamđić
Izdavač: Fondacija CURE, www.fondacijacure.org
Za izdavačicu: Jadranka Miličević

© Fondacija CURE/autorica, 2024

© Fondacija CURE/autorica, 2024

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova je poželjno, uz prikladno navođenje izvora i obavezno prethodno pismeno informisanje izdavačica na e-mail: info@fondacijacure.org

Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji isključiva su odgovornost priredivačice i autorica priča i ni na koji način ne odražavaju stavove i mišljenja Fondacije CURE.

Zahvaljujemo se ženama koje su za potrebe ove publikacije ispričale svoje lične priče i tako doprinijele njenom sadržaju.

Mišljenja i stavovi izraženi u pričama žena predstavljaju autentična svjedočenja žena i njihova su puna odgovornost. Mišljenja sadržana u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno mišljenja Women's World Day of Prayer (WWDP) – German Committee (Svjetski molitveni dan žena – Njemački odbor). Štampanje ove publikacije je izričita odgovornost Fondacije CURE. Štampanje ove publikacije je podržano od strane Women's World Day of Prayer (WWDP) – German Committee

Feminističko putovanje kroz vrijeme u BiH

Sarajevo, 2024.

Recenzije publikacije „Feminističko putovanje kroz vrijeme u BiH“

Publikacija sadrži 21 individualnu priču žena, aktivistkinja, koje govore o svom aktivizmu, feminizmu i viđenju bh. društva. Prividno jednostavne priče potiču na razmišljanje o preživljenim iskustvima žena aktivistkinja i njihovoj borbi za ostvarenje vidljivosti ženskog pokreta. Priče su svjedočanstva o izazovima s kojima su se suočavale i suočavaju, o doprinosu izgradnji ženskih organizacija i djelovanju u lokalnim zajednicama, predanosti, radu, ulaganju, borbi sa predrasudama rušenjem stereotipa o ulozi žene, činjenja dobra za dobrobit zajednice, a sve to s ciljem udruživanja, poticanja razvoja ženskog aktivizma i cjelokupnog društva.

Naratorke su svjesne svoje uloge u društvu i znaju da je bogatstvo različitosti prednost.

Publikacija nudi ideje i razradu specifičnih teškoća koje su bile sastavni dio njihovog puta u rušenju predrasuda o ulozi žene, izgradnji boljeg i pravednijeg društva, izgradnji mira. Šalje snažnu poruku i poziv ženama da se povezuju, međusobno poštuju, uvažavaju i podržavaju, te da „insistiraju na maksimalno osviještenim i nepotkupljivim ženama u političkom miljeu“. (Mersida Mešetović).

„Samo kroz aktivno učešće i zajednički rad možemo prevazići izazove i graditi demokratsko društvo u kojem svi imaju jednakе šanse i pravo na glas“, kaže Aida Feraget i zaključuje da „šutnja i nečinjenje nikada nisu donijeli promjenu na bolje“.

„Ženski pokret ne bi trebao biti projekt, nego kontinuiran rad i djelovanje. Mi možemo više i bolje“, poručuje Esma Drkenda.

Iskreno i samokritično ukazuju na „greške koje su pravile izgarajući u borbi za dokazivanje neravnopravnosti i samostalnom djelovanju mnogobrojnih organizacija bez uvezanosti i mapiranja najboljih inicijativa. Važno je prepoznati najbolje inicijative i jedinstveno ih podržavati. Jednu po jednu! Dati inicijativama vidljivost i gurati ih silno i jedinstveno do realizacije.“ (Amira Avdić).

Dubravka Kovačević podržava ideju fokusiranja na značajne teme jer, kako kaže, „ne možemo istovremeno raditi na 50 ciljeva“. Smatra da je „problem što se priklanjamо politikama donatora i mijenjamо prioritete u skladu s ciljevima donatora“. S druge strane, Neira Raković vjeruje „da bi trebale biti odlučnije, hrabrije i glasnije te više jedinstvene u nastupima, posebno u zagovaračkim procesima“.

Naratorke poručuju da je važno staviti fokus na educiranje mladih djevojaka i žena

te konstantno podmlađivanje ženske aktivističke mase koja će utjecati na promjene. Feminizam vide kao borbu za ravnopravnost žena i muškaraca. „Feminizam je potreban kao i široka edukacija o feminizmu, posebno među mladim ljudima, jer kod nas postoje određene predrasude prema pojmu feministkinjama, feministkinjama, uglavnom s negativnom konotacijom“ (Nikolić).

Teme koje su osvijetljene u pričama pozivaju na dijalog, na razmjenu iskustava i poziv aktivistkinjama da pričaju svoje priče i na taj način daju doprinos vidljivosti ženskih aktivističkih akcija.

Publikacija je važan i koristan materijal za dokumentiranje narativa i potiče druge da pričaju i da se zapitaju:

„Kada sam posljednji put zastala i razmislila koje priče pričam o sebi, svom vlastitom životu, vrijednostima koje posjedujem...“

Mr.sci. Ranka Katalinski

„Feminističko putovanje kroz vrijeme u BiH“ predstavlja značajan doprinos dokumentovanju borbe i zalaganja žena za društvo jednakosti, u kojem svaka žena može ostvariti u potpunosti svoja prava, želje i snove. Ova knjiga bilježi historiju borbe za ljudska prava žena dok se ta borba još uvijek vodi. U njoj su predstavljene priče žena koje žive s nama i oko nas, žena koje trenutno aktivno djeluju i rade na izgradnji boljeg i pravednijeg društva.

„Feminističko putovanje kroz vrijeme“ daje nam priliku da osvijestimo sadašnju borbu za prava žena, dok nas svaka priča podsjeća na to da ne smijemo zaboraviti one žene koje su se prije nas borile za prava koja danas uživamo. Kroz crtice iz aktivističkih života žena iz različitih dijelova BiH, s različitim životnim iskustvima, prilikama i mogućnostima, autorica je uspješno dokumentovala inspirativne priče o solidarnosti, prijateljstvu i zajedništvu, koje su ove žene gradile suočavajući se s različitim izazovima. Ovo su priče o borbi za veću prisutnost i jačanje glasa žena u javnom i političkom životu, o borbi unutar vlastitih porodica i zajednica, protiv nametnutih rodnih uloga i stereotipa, o poboljšanju položaja žena s invaliditetom, značaju ekonomskog osnaživanja žena, te o borbi protiv nasilja, ratova, nepravde i nejednakosti – borbi za sve obespravljene i marginalizovane žene u našem društvu.

Svaka priča donosi jedinstvenu perspektivu, oslikavajući stvarnost ovih žena, ispunjenu nesebičnim zalaganjem za druge žene i otporom protiv nepravdi, kako unutar patrijarhalnih struktura, tako i u širem društvenom kontekstu. Iako različite, ove priče pokazuju koliko su međusobno povezane i kako su žene iz različitih generacija udruživale snage i gradile mreže podrške, mreže koje i danas nastavljaju graditi, jačajući ženski pokret u BiH.

Solidarnost i borba protiv patrijarhata za ove žene nisu samo riječi, to su pokretačke snage koje ih vode naprijed. Kroz prijateljstva, učenje i saradnju, one grade zajednicu koja pruža podršku i sigurnost svim ženama čiji su glasovi utišani, koje su obespravljene i kojima je uskraćena mogućnost da u potpunosti ostvare svoja prava.

Predstavljene priče, međutim, ne kriju izazove, teškoće i prepreke s kojima su se ove žene suočavale, a s kojima se suočavaju i danas. Diskriminacija, nasilje, nejednakost i neravnopravnost, nedostatak podrške, razumijevanja i jačanje antirodnog pokreta... sve su to prepreke na koje se one osvrću kroz svoje priče. Ova knjiga nije samo zbirka priča, ona je inspiracija i motivacija za generacije koje sada žive i one koje dolaze. Podsjeća nas da heroine žive svuda oko nas, a često i s nama. Ona je poziv na dalju borbu, na jačanje solidarnosti i otpora patrijarhatu, te na nužnost jačanja feminističkih vrijednosti u našem društvu. „Feminističko putovanje kroz vrijeme u BiH“ pomaže da bolje razumijemo ženski pokret u BiH, podsjećajući nas da je feminism mnogo više od borbe za prava žena – to je pokret solidarnosti, zajedništva i otpora, koji nastavlja inspirisati nove generacije da ustraju u stvaranju pravednijeg društva za sve.

Ovo je priča o hrabrosti i istrajnosti žena koje su nam dale uvid u svoje živote, koje su inspiracija za sadašnje i nove generacije aktivistkinja i aktivista. Žene poput Nikoline, Vlaste, Jovane, Besime, Nade, Esme, Ifete, Neire, Daliborke, Aide, Ifete, Ane, Dine, Anele, Adise, Merside, Roksande, Varje, Dubravke, Amire i Lenke, te brojne druge žene spomenute u njihovim pričama, zaslužuju našu veliku zahvalnost i poštovanje. Zahvalnost za sve što su nas naučile, na svemu što su izgradile i grade, na lekcijama o životnim vrijednostima, solidarnosti i istrajnosti, za doprinos slobodi koju uživamo i motivaciju da sadašnje i buduće generacije aktivistkinja nastave njihovim stazama.

Maida Zagorac

SADRŽAJ

Recenzije	4
Skraćenice	9
Uvod	10
• Jovana Bojanić, Nikolina Gagić i Vlasta Marković: <i>Boreći se za sebe, mijenjamo svijet</i> 12	
• Besima Borić: <i>U mnogim oblastima su postignuti rezultati</i> 17	
• Nada Marković: Svako treba da doprinos društvu 23	
• Esma Drkenda: <i>Mi možemo i više i bolje</i> 27	
• Ifeta Škoro Ćesir: <i>Čuvarice patrijarhata su vrlo uporne</i> 31	
• Ifeta Mejremić: <i>Žene moraju biti ekonomski neovisne</i> 36	
• Aida Feraget, Neira Raković, Daliborka Hadžišehić: <i>Mlade treba učiti da su svi isti, a opet svi različiti</i> 40	
• Ana Kotur Erkić: <i>Nisu nas majke rodile da šutimo</i> 44	
• Elvedina Dina Alić: <i>Prekinula sam generacijski način odgoja djece</i> 50	
• Anela Kozica: <i>Prepreka je što misliš da nemas pravo da budeš sretna</i> 54	
• Adisa Likić: <i>Etničke netrpeljivosti nismo smjeli prenijeti na mlade</i> 59	
• Mersida Mešetović: <i>Značaj svakog pojedinca/ke je ogroman</i> 61	
• Roksanda Mičić i Varja Nikolić: <i>Osobe treće dobi predstavljaju moćnu investiciju</i> 65	
• Dubravka Kovačević: <i>Sve je lakše kada imamo para</i> 69	
• Amira Avdić: <i>U manjim sredinama rezultati aktivizma su vidljiviji</i> 73	
• Lenka Ljevak Stajić: <i>Umjetnost najbrže povezuje žene</i> 75	
O Fondaciji CURE	77
O projektu <i>Feministički vremeplov</i>	77

SKRAĆENICE

AFŽ – Antifašistički front žena

CEDAW – The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena

CŽR – Civilne žrtve rata

KUD – Kulturno-umjetničko društvo

LGBTIQ+ – Lesbian, gay, bisexual, trans, questioning, queer, intersex, androgynous/agender/asexual/aromantic ili lezbejke, homoseksualci, biseksualne osobe, transseksualne osobe, neopredijeljene, queer, interseksualne, androgene/nerodne/aseksualne/aromantične osobe

NATO – North Atlantic Treaty Organization ili Organizacija Sjevernoatlantskog ugovora (Sjevernoatlantski savez)

NDI – The National Democratic Institute ili Nacionalni demokratski institut

NGO – Nongovernmental organization (Nevladine organizacije)

NVO – Nevladina organizacija

OCD – Organizacije civilnog društva

ODIHR – Office for Democratic Institutions and Human Rights ili Ured za demokratske institucije i ljudska prava (pripada OSCE-u)

OS BiH – Oružane snage Bosne i Hercegovine

PR – Public relations ili odnosi s javnošću

RK – Rukometni klub

SSRNJ – Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije

UŽ – Udruženje žena

UN – Ujedinjene nacije

ZAVNOBiH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine

UVOD

U dnevnim novinama *Sarajevski dnevnik*, 26. septembra 1945. godine objavljena je vijest da je u Zenici bila nestaćica jabuka. Jedna odbornica Antifašističkog fronta žena (AFŽ-a), koji je osnovan u decembru 1942. godine, objasnila je da se to desilo jer „žene slave pobjedu svog izvojevanog prava, svog prava glasa na izborima, te izjednačenje s muškarcima, i povodom toga prave pitu od jabuka, dočekuju goste i časte se.“ Ovu vijest moguće je pronaći u digitalizovanom izdanju *Sarajevskog dnevnika* u arhivi Mediacentra Sarajevo.

Istorijska građa i udžbenici koji govore o razvoju društva donose mnóstvo činjenica o borbi žena nakon te 1945. godine: opismenjavanje, zapošljavanje, solidarnost, osvajanje slobode... Boris Dežulović, recimo, u podcastu *Agelast* (<https://www.youtube.com/watch?v=1DFrdwKCGY8> 1:04:00) za primjer uzima Sinj koji je, kako kaže, tradicionalno partijarhalan i tamo žena služi samo da rađa i bude muškarцу na usluzi, ali odjednom, s osnivanjem tamošnje tvornice konca, dobivaju posao, počinju zarađivati, potom voziti bicikl, onda su doobile trliše ili radno odijelo koje se sastoji od hlača i košulje, potom su počele dobivati stanove, pa godišnje odmore i ići na more, mogle su živjeti same...

„Bile su emancipirane i postale moderne žene koje imaju svoju platu i u bikiniju idu na more, žive same, ali nakon 90-tih samo se desio rat i vratili smo se u srednji vijek, vratili smo se crkvi, popovima, muškarcima jer i ko hoće da radi nema posla...“

U tom naizgled beznađu rata i poratnog perioda u Bosni i Hercegovini razvija se ženski pokret: dobrovoljke u bolnicama koje pomažu ranjenicima, žene koje vode antiratne demonstracije, žene koje kuhaju za zajednicu ili šiju odjeću za djecu koja rastu... Nakon rata ženski aktivizam se mijenja i javljaju se jedna po jedna inicijativa, susreti, povezivanje s ciljem zaštite od nasilja, ekonomskog osnaživanja... Iz tog ženskog aktivizma nastali su Zakon o zabrani nasilja u porodici, Zakon o ravnopravnosti spolova, potpisivanje Istanbulske konvencije, pristupanje CEDAW-u, otvorene kandidatske liste i na njima obaveznih 40 posto manje zastupljenog spola... Nastale su brojne ženske organizacije i mreže koje vrijedno rade na terenu i pomjeraju granice svoje moći i uticaja.

Neka nova istorijska građa i udžbenici će dati svoju ocjenu ženskog pokreta u BiH nakon prve četvrtine 21. vijeka koju нико ne smije posmatrati izvan konteksta cjelokupnog društva i rasporeda političke moći. Do tada, otvaramo ovu publikaciju u kojoj 20-tak aktivistkinja bliskih Fondaciji CURE, među kojima je najviše učesnica trodnevne radionice *Feminističko putovanje kroz vrijeme*, u raznim životnim dobima i s različitim aktivističkim iskustvima, govore o svom aktivizmu, feminizmu, viđenju bh. društva...

Pojedine od njih su pisale odgovore na pitanja, neke su razgovarale s autoricom, neke se kratko osvrnule na određene segmente svog aktivizma. Pojedine su „grupisane“ po godinama ili vrsti aktivnosti... Važno je da njihovo razmišljanje i viđenje aktuelnog trenutka u BiH ostane zabilježeno! Uostalom – izazovi uvijek postoje, često se pojavljuju novi, i dobro je imati zabilježene ideje, prijedloge...

Jovana Bojanic, Nikolina Gagic i Vlasta Markovic:

Boreći se za sebe, mi mijenjamo svijet

Kako na mladima svijet ostaje i kako samo mlade žene mogu sačuvati plamen ženskog aktivizma, Fondacija CURE je odabrala Jovanu Bojanic (Sokolac), Nikolinu Gagic (Srebrenica) i Vlastu Markovic (Tuzla), koje pripadaju grupi mlađih aktivistkinja rođenih u ratnim i poratnim godinama u BiH, da govore o svojim očekivanjima.

Sve tri su, kako same kažu, rasle u aktivizmu zahvaljujući majkama ili podršci neke organizacije civilnog društva. Sve tri za sebe kažu da su feministkinje i vjeruju da bi sve žene trebale biti feministkinje, ali im smeta što često moraju objašnjavati da dati prava ženama ne znači uzeti ih nekome i da feminizam nikada nije vodio ratove.

Jovana priča da je tokom odrastanja i školovanja imala različite situacije koje su proizlazile iz činjenice da je dolazila iz „nepotpune“ porodice, ali danas je aktivistkinja i dio ženskog pokreta u BiH. Učestvuje u uličnim akcijama, od osmomartovskih marševa do šetnji za mir u svijetu. „Izuzetno sam sretna zbog školovanja u Gimnaziji u Sokocu. Bila sam nezrela, ponekad odsutna i nezainteresirana, ali buntovna, u sukobu sa sobom, s okruženjem i s podijeljenom porodicom. Aktivizam me pretvorio u osobu koja neće zatvarati oči pred nepravdom. Tradicionalni patrijarhalni obrazac življjenja i djelovanja počela

sam napuštati 2010. godine, kada sam upoznala Jadranku Miličević iz Fondacije CURE“, priča Jovana.

‘Taj susret ju je uveo u novi svijet koji su činili Festival PitchWise, seminari, radionice, aktivistički projekti – sve to je za nju, kako kaže, bilo iscjeljenje i melem na ranu.

„Mnoge aktivistkinje i feministkinje unijele su u moj život energiju uz pomoć koje sam osvijestila sebe kao osobu, zavoljela sebe, pomirila se s majkom, naučila voljeti, oprostila sebi, naučila da treba raditi na sebi i na svojim traumama i strahovima, da su naše materice nepresušni izvori života...“, priča Jovana.

Vlasta Marković iz Tuzle je pedagoginja–psihologinja i mirovnjakinja koja djeluje kroz tuzlansko udruženje „Prijateljice“, s kojima se povezala još u trećem razredu osnovne škole, kada su je, nakon razvoda roditelja, iz škole slali kod njih s ciljem socijalizacije. Godine 2008. ulazi u projekat „Odmor od rata i izgradnja mira“ kao učesnica, a deset godina kasnije je koordinatorica projekata, među kojima je i mirovni kamp na kojem svake godine učestvuјe oko 60 srednjoškolaca/ki iz cijele BiH.

„Imam strašnu potrebu da nam se glupost kao što je rat ne ponovi, i vrlo sam sretna kada vidim da ti mladi ljudi koji učestvuјu u našim kampovima odu kući svjesni koliko je rat zlo. Vrlo sam sretna što radim s mladima, što pričamo o jednakosti i toleranciji – oni to shvate mnogo brže nego odrasli. Imamo jako dobre ljude, znaju s emocijama, razbijaju predrasude, znaju mnogo o pravima... zaista vraćaju nadu i to je moja ideja vodilja. Istovremeno, u svojoj zajednici pripadam svim stranama i ne pripadam ni jednoj, pa moja priča drugim ljudima pokazuje da je zajedništvo moguće“, priča Vlasta i pojašnjava da potiče iz nacionalno mješovite porodice, te da tokom Ramazana klanja i posti, a za pravoslavne važne datume odlazi u crkvu. To ponekad zbumuje ljudi, ali im je već postalo jasno da može i tako.

„Na popisu sam rekla da sam Bosanka i Hercegovka – ja pripadam cijelom području BiH i uvijek sam ambasadorka BiH, gdje god da se nalazim, a u Tuzli se nikada nisam osjećala odbačenom, ali to je prednost života u Tuzli“, kaže Vlasta. Misli da je najviše oplemenjuje i da najviše uči iz razgovora s ljudima i razmjene iskustava, nakon čega mnogo istražuje o onome što je čula.

„Mnogo učim i od naše direktorice u Udruženju Prijateljice jer je ona od rata mnogo radila i radi sa ženama iz Podrinja, posebno Srebrenice, i prava je riznica znanja i iskustva. U mirovnjačkom smislu mislim da sam posebno sazrela kada je trajalo bombardiranje Srbije – mnogi ljudi oko mene su se radovali, a ja sam imala prijateljicu u Srbiji i znala sam da se ne mogu radovati dok se ona plaši, ali i da nakon rata nema pobjednika“, priča Vlasta.

Nikolina Gagić, rođena u Srebrenici nakon rata, 1997. godine, magistrirala je na rodnim studijima na Islandu. Kaže da je bila okružena volonterizmom i aktivizmom prije nego što je uopšte znala šta je to.

„Nisam baš sigurna koliko sam imala godina kad sam shvatila da je pomirenje ono što nam treba u državi. Mislim da je tako počelo, s pomirenjem, iako nisam bila u svađi ni s kim. Mama je već uveliko radila na tome i nekada nisam znala zašto, ali pomagala bih joj ili bila prisutna na aktivnostima. Kada je došlo vrijeme, počela sam raditi i sama sa svojim priateljima, i dalje uz maminu pomoć. Ponekad sam u sebi odbijala želju za aktivizmom jer nisam htjela prolaziti kroz neke stvari kroz koje je prolazila mama, jer je bilo poprilično nezahvalno. Ali ljudi i zajedništvo su važniji, pogotovo kada vidim neki napredak koji smo mi ovdje postigli dok svijet ide unazad. Voljela bih da sam svuda, na svim protestima i borbama koje se vode“, priča Nikolina.

Feminizam vide kao način da se svijet promijeni na bolje.

„Feminizma ima i biće ga dok je ijedna žena živa i korača ka vlastitim pobjedama. Boreći se za sebe, mi mijenjamo svijet. Osim toga, važno je znati da feministizam nije vodio ratove i upravo zato nam treba više ženskih krugova koji će svojim femi-dopingom ugušiti svaku ratnohuškačku retoriku i ideju, od vlastitog doma do ulice“, kaže Jovana.

Vlasti pak žali što u BiH feminizam nije vidljiviji, što ga nema više, a misli da ga nema jer društvo u cjelini više cijeni muškarce.

„Pa u vlastitim kućama djevojčice braći prave sendviče, a ne oni sami sebi ili i sestrama. I ja, kada idem kod majstora za automobil, zovem očeve svojih priateljica, a jednom kada je mama bila u bolnici, ja sam našla i brojeve telefona i imena ljekara, ali sam zamolila brata da razgovara s njima jer sam znala da će njega bolje prihvati ili više cijeniti. Danas je mnogo bolje nego prije, ali opet nije dobro“, kaže Vlasta, dok Nikolinu brine kako je riječ feministam postala prijetnja i nešto loše.

„Nisam od onih koji na svakom čošku traži nešto što će nazvati nejednakosću, ali mislim da je ovdje, kao i u zadnje vrijeme bilo gdje u svijetu, borba feministkinja borba protiv nejednakosti i za dokazivanjem da feministizam nije mržnja prema muškarcima, nego samo borba za iste startne pozicije. Mnogo je žena koje sve što se dešava kao odraz rigidnih normi patrijarhata ne vide kao nejednakost, nego kao nešto što se podrazumijeva, i u tom kontekstu je jako važno što je sve više roditelja kojima je jako važno da su im kćeri obrazovane i radno sposobne prije udaje jer stopa femicida, ona koju vidimo, je ogromna“, priča Nikolina i primjećuje da nasilje opravdavamo religijom i tradicijom i da ga trpimo pod tim izgovorima.

Svaka od ove tri mlade žene vidi različite prijetnje razvoju demokratskog društva i višem stepenu poštovanja ljudskih prava.

„Najveća prepreka je stalno zveckanje oružjem i prijetnje ratom. To budi PTSP koji postoji i kod mlađih rođenih nakon rata, kao transgeneracijska trauma. Osim toga, svaki dan slušamo priče o vitalnim nacionalnim interesima dok šume gore, a vlade kupuju skupe automobile. Slušamo priče o nacionalnim pravima, dok ljudi nemaju novca da kupe hljeb... politika se mora mijenjati“, zaključuje Vlasta.

Jovana pak smatra da je to nerazumijevanje među komšijama.

„Najveće prepreke na putu ostvarenja mira i harmonije su nerazumijevanje među ljudima, a to bi se moglo prevazići razmjenom pozitivnih iskustava i pozitivne prakse, posebno u lokalnim zajednicama“, kaže Jovana.

Nikolinu zabrinjava neuvažavanje i netolerancija koji dovodi to toga da su svi negdje manjina.

„Mi se vezujemo za vrijednosti koje su nastale u toku ili odmah poslije rata, i one nam formiraju ponašanje, svjesno ili nesvjesno. To je potaklo i održavanje i jačanje patrijarhalnih normi u kojima smo odrastali i koje su nam formirale mišljenja. Tako sada imamo manjine u rodu, seksualnom opredjeljenju, načinu oblačenja, šminkanja, muzici koju slušamo, i sve manjine su odbačene. Mi smo izmislili ‘radikalizaciju jednakosti’, pa će nam svi biti gej ako govorimo o njihovim pravima ili tražimo njihovu zaštitu, sve žene će non-stop ići na abortus ako se izborimo za pravo da same odlučuju o svom tijelu, ili će se svi odreći religije ako kritikujemo uticaj vjerskih zajednica... a sve to jednostavno nije istina. Okruženi smo kalupima svega, apsolutno svega – rat, nacija, religija, žrtva, krivac, žena, majka, lezbejka, gotičarka (osoba koja ljepotu pronalazi u grobljima, krvi, lobanjama, horor filmovima – op. aut.)... Mi mrzimo zapad jer zapad mrzi nas, to je mišljenje mnogih naroda s ovog poluostrva, i odbijamo sve zapadno jer je to protiv naše tradicije. Ali naše tradicije nisu u zatvaranju žena u kuću, stvaranju neprijatelja od komšije ili mržnji prema nekome ko je drugačiji“, kaže Nikolina.

Vlasta bi voljela da ženski pokret u BiH u budućnosti više radi na prevenciji femicida i nasilja prema ženama.

„Mislim da od toga sve počinje. Treba osnažiti žene, osloboditi ih i razvijati sistemske mehanizme koji rješavaju probleme nasilja i jačaju njihova prava. Već dugo razmišljam kako bi bilo korisno da u svakoj ambulanti imamo psihologe kojima se ljudi mogu obratiti – time bismo osnažili mlade žene koje ne znaju da su žrtve nasilja, koje ne razumiju da im partner ne smije zabraniti da nešto obuku ili negdje odu. Moramo djevojčice naučiti da ih ni otac ne smije udariti i da ne trebaju pristati na bilo što što ne žele, jer će tek tada znati kako se odnositi prema muškarcima kad

odrastu“, kaže Vlasta. Ipak, ona smatra da je ženski pokret „umoran“ jer je malo žena aktivno uključeno i jer je opterećen materijalnom nesigurnošću, no vidi ga kao prostor iz kojeg mlade aktivistkinje i nove generacije žena mogu krenuti u osvajanje prava i slobode.

„Možda ni ja za života neću vidjeti promjene nastale na kamenčićima koje su nam starije aktivistkinje posipale putem, ali je važno da priča traje. Treba znati da nije lako – u RS-u su usvojili Zakon o kleveti, vjerovatno će biti usvojen i u FBiH, pripremaju zakon o stranim plaćenicima, a žene su često na udaru. Vidimo koliko ima nasilja i iz toga možemo razumjeti zašto žene nisu glasnije. Čak se i moja mama plaši za mene, uvijek jako brine kad idem na demonstracije ili stavim palestinsku maramu, iako je ona vodila mnoge borbe u životu, i kao samohrana majka i kao prva u porodici koja je završila fakultet i postala doktorica. Sve to je radila da bih ja danas mogla raditi ovo što radim. Čak sam i njen auto prisvojila za potrebe naše organizacije i jako sam joj zahvalna, znam da je ponosna na mene, čak i kad se brine“, zaključuje Vlasta.

Jovana smatra da je u BiH potrebno raditi s građanima i građankama na širenju svijesti i razumjevanju drugih i to u malim grupama.

„Ljudi različitih potreba zajedno mogu graditi zdravo društvo“, kaže Jovana i zaključuje da je ogledalo zdravog društva miran san ispunjenog pojedinca i sloboda izbora svake žene.

Besima Borić:

U mnogim oblastima su postignuti rezultati

Besima Borić je političarka, socijaldemokratkinja, istinska ljevičarka i aktivistkinja. Inače je profesorica materinskog jezika i književnosti u penziji, s dugim prosvjetnim stažem u osnovnim i srednjim školama. Bila je i zastupnica u Općinskom vijeću Vogošća, u Skupštini Kantona Sarajevo te u Zastupničkom domu Parlamenta FBiH, kao i ministrica u Vladi Kantona Sarajevo od 2001. do 2002. godine. Prije 20 godina osnovala je prvo žensko udruženje u Vogošći – Korak više, a od 2002. do 2006. bila je koordinatorica Radne grupe za ravnopravnost spolova pri Paktu stabilnosti za BiH (GTF BiH). Kroz svoj rad razvila je model saradnje s organizacijama civilnog društva i sindikatima u BiH i regiji. Mnogo piše o socijaldemokratiji, socijalnoj politici, ravnopravnosti spolova, doprinosu žena u ZAVNOBiH-u i rado je viđena u aktivističkim krugovima jer je uvijek spremna pružiti podršku.

CURE: Otkud u politici, kako je počelo?

BORIĆ: Nedavno sam počela, još u mladosti. Uvijek me privlačio društveni rad. Još u bivšoj državi počela sam se baviti politikom, 1968. godine ušla sam u tadašnji Savez komunista, a kad sam 1986. izabrana za predsjednicu Općinske organizacije Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN) u Vogošći, ozbiljno sam se počela baviti politikom. Uvijek mi je bilo izazovno imati malo moći u rukama kako bih mogla uticati na poboljšanje života građana i građanki te na donošenje odluka. Nakon rata bilo mi je sasvim prirodno politički se angažirati jer sam razumjela da

imamo mnogo problema i da svi trebamo dati ruke kako bismo normalizirali odnose, povezali pokidane niti i gradili mostove.

CURE: Šta je presudno za vaše političko-aktivističko formiranje?

BORIĆ: Davno sam shvatila da samo koordiniranim djelovanjem i uzajamnim poštovanjem stavova politike i civilnog društva možemo spoznati suštinu problema i nuditi rješenja, i tako radim cijeli život. Fokus mog djelovanja su ljudska prava, posebno ženska, socijalna politika, rodna ravnopravnost, borba protiv nasilja i radnička prava. Neko će reći da su to tipične ženske oblasti, a ja kažem da su to oblasti bremenite problemima, i to je razlog mog angažmana u njima. S istim žarom sam im se posvećivala i kada sam radila u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti, bilo u poziciji ili opoziciji. Uvijek mi je bila radost učiniti nešto dobro za ljude.

CURE: Šta biste sada naznačili kao fokus svog djelovanja – članica ste SDP-a, ali ste i rado videna i vrlo cijenjena u aktivističkim krugovima?

BORIĆ: Znate, kada skupite dosta iskustva, pa i znanja, što se kod mene prilično akumuliralo, onda želim vidjeti koji su učinci dosadašnjeg djelovanja, zašto neke stvari ne daju rezultate kakve sam očekivala i, posebno – što treba popravljati i mijenjati kako bi se stvari poboljšavale. Nažalost, nismo razvili prijenos znanja, nemamo uspješne mentorske programe, a, nažalost, sve je manje onih koji žele čuti nečija iskustva i savjete. Drugo – ne zanima me prazni hod i hvalisanje dostignućima, i zato nastojim unaprijediti mnoga rješenja i unutar partije, ali i u ukupnom djelovanju, te posebno ohrabriti žene da govore, da se pobune, da bez straha iznose svoje stavove i slično. Svojim primjerom danas pokušavam pokazati kako se može i treba imati stalан aktivni odnos prema problemima. Ovo se, naravno, odnosi na one žene koje su se odlučile ozbiljno baviti politikom, civilnim društvom, sindikatima i slično.

CURE: Kako s pozicije iskustva koje imate vidite položaj žena u bh. društvu tokom posljednjih pedeset godina?

BORIĆ: Pedeset godina je ogroman period u kojem se položaj žena generalno značajno promijenio nabolje u smislu stvaranja pretpostavki za omogućavanje i jačanje uloge žena u političkom i društvenom životu. To je uvijek, kroz historiju, bio rezultat ženske borbe. Žene organizirane u AFŽ-u tokom Drugog svjetskog rata i kasnije stvorile su temelje za kvalitetniji život, postale su nezaobilazne u svim sferama društvenog razvoja, doduše – kao i danas, uvijek u nedovoljnem broju, ali su prisutne. Posljednjih dvadesetak godina retradicionalizacija nas je natjerala da se ponovno borimo za svoje mjesto pod suncem. Stvarajući zakone, otvarajući niz pitanja za koja smo posebno zainteresirane, i tražeći moguće nove modele rada, ipak smo uspjеле dovesti položaj žena u solidne okvire. Doduše, kada bismo to mjerili brojem žena prisutnih u parlamentima i izvršnoj vlasti, njihovom prisutnošću i vidljivošću – ne bismo mogle reći da smo zadovoljne i da smo puno bolje pozicionirane nego u bivšoj državi, ali naš se glas čuje.

CURE: Bili ste ministrica rada i socijalne brige u Vladi Kantona Sarajevo od 2000. do 2002. godine – možete li malo opisati svoj rad i politički ambijent u tom trenutku, te uporediti s današnjim stanjem?

BORIĆ: To je jedan period mog rada na koji sam najponosnija. Mandati su trajali samo dvije godine, a danas, kad saberem sve što sam napravila, ni sama ne mogu vjerovati da sam stigla sve to uraditi. Radi se o tome da je, nakon dugogodišnje vladavine desnih snaga, prvi put na vlast došla socijaldemokratija – Alijansa za promjene. Moja zona odgovornosti bila je socijalna politika, rad i raseljene osobe, odnosno povratak. Ta je oblast i tada bila opterećena problemima koji dobrim dijelom nisu rješavani zbog nedostatka političke volje, ali i zbog pogrešnog izbora prioriteta. Zavrnila sam rukave, analizirala gdje se šta može uraditi, otvarala probleme, a zatim ih rješavala jedan po jedan. Osjećala sam ogromnu odgovornost na poziciji ministrike i nastojala sam uraditi što više, ne štedeći ni sebe ni svoje saradnike. Evo samo nekih stvari koje sam tada ostvarila: unaprijedila sam položaj osoba s invaliditetom, roditelja i djece donošenjem novog Zakona o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i porodica s djecom; prvi smo put u zakon unijeli žrtve nasilja kao korisnike socijalne zaštite, što tada nije postojalo ni u federalnom zakonu; izradila sam prvi Protokol između Vlade KS i organizacija civilnog društva o zbrinjavanju žrtava nasilja u sigurnu kuću i finansiranju smještaja – to je prvi ikad potpisani Protokol između Vlade i OCD-a u BiH; potpuno sam otvorila povratak ljudi u Sarajevo i iz Sarajeva, kreirajući zajedničke projekte sa sredinama povratka, lokalnim zajednicama u RS-u; uvela novi način rada i saradnje s OCD-ima kao subjektima, i u stvaranju novih zakonskih rješenja i u javnim raspravama, i tako dalje i tako dalje. Sjećam se kako su se u Ministarstvu čudili zašto insistiram da u radne grupe za kreiranje propisa i zakona, kao i u organiziranju javnih rasprava, obavezno pozovemo i uključimo predstavnike OCD-a, udruga, sindikata... Do tada to nije bila praksa i slobodno mogu reći da sam ja uvela praksu saradnje i konsultacija s civilnim društvom.

CURE: Na koji način vas je to iskustvo promijenilo ili šta ste naučili iz tog iskustva?

BORIĆ: Ovo iskustvo za mene je bilo vrlo dragocjeno. Shvatila sam da pozicija moći pruža velike mogućnosti ako iskreno želite rješavati probleme, a ne samo ih opisivati i reći da se nešto ne može. Takođe sam shvatila da je vrlo važna saradnja i zajedničko djelovanje svih onih subjekata koji mogu pomoći i imaju odgovornost to učiniti. To nije uvijek bilo jednostavno jer su i OCD-i i sindikati zazirali od politike i političara, bojeći se da ih „ne uzmu pod svoje“. Najdragocjeniji su mi bili susreti s ljudima iz svih sfera, posebno s onima na koje se odnose rješenja koja donosite, i još mnogo toga – bliskost s ljudima donijela mi je povjerenje koje je toliko potrebno za uspješan rad...

CURE: Na koji način se politika u BiH promijenila tokom posljednjih 25 godina, ne mislim samo na SDP, nego generalno političko djelovanje, odgovornost...?

BORIĆ: Politika je vrlo složen prostor djelovanja i izuzetno zahtjevan. Nažalost,

mnogi se bave politikom vidjevši u tome samo prostor za vlastiti profit i osobnu poziciju. Čini mi se da smo ranije mnogo više radili na općem dobru i suštinskim izmjenama te poboljšanju uvjeta za život i razvoj nego što je to danas. Ljudi su s vremenom izgubili povjerenje u političare, iščekujući godinama da stvari krenu nabolje. Danas, nažalost, svi misle da sve znaju, poput margarina – „miješaju se u sve“, a niko ih ne poziva na odgovornost. Puno je praznog hoda u međusobnim optužbama i dokazivanjima ko je pametniji i slično. Bojam se da se danas previše insistira na razlikama i suprotstavljenim stavovima, koji su postali kočnica ukupnom razvoju BiH, a na neki način smo žrtve i globalnih događaja i interesa.

CURE: Žena je sve manje u politici ili se ne čuje njihov glas – kako to objašnjavate?

BORIĆ: To je fenomen na koji nemam zadovoljavajući odgovor. Predugo smo se bavile brojevima – koliko nas ima i zašto nas nema više, a nismo suštinski ponudile prave razloge zašto bi nas trebalo biti više u politici, iako ih ima mnogo. Takođe, nismo radile zajedno s muškarcima i nismo ih pridobile kao saveznike, već bih prije rekla da su nas počeli osjećati kao konkurenčiju i razvijati metode otpora. Čast izuzecima. Osim toga, žene kao da nisu svjesne svoje vrijednosti i značaja, pa zbog nedostatka samopouzdanja radije ostaju u drugom planu. Jasno vide kako prolaze one koje su malo istaknutije, vidljivije ili imaju stav suprotan većinskom. Takve žene su obično usamljene i izložene. Nažalost, mnoge još uvijek osjećaju zahvalnost liderima što su negdje pozicionirane i ponašaju se podanički.

CURE: Kako partije unutar sebe tretiraju žene, daju li im dovoljno prostora za djelovanje, prihvataju li njihove inicijative?

BORIĆ: Jedno iskustvo imamo mi u SDP-u, kao jednoj od najstarijih partija, gdje smo uz velike i dugogodišnje napore uspjele ugraditi rodnu ravnopravnost u politički program i Statut, i to kroz dokumente poboljšavati iz godine u godinu, iako, na žalost u praksi, to i nije baš vidljivo. Drugo iskustvo imaju „nove“ stranke koje su došle na „gotov proizvod“ i nisu morale trošiti energiju za uspostavu kvota i sličnih stvari, te im je paritet u razmišljanju i djelovanju već obezbijeđen. Treća grupacija su mnoge druge stranke koje su „pogledom u tuđe dvorište“ ponešto unijele u svoje dokumente, ali u praksi su daleko od vrednovanja ženskog prisustva. Svakako moram istaći HDZ BiH, koji je, kao desna stranka, to uredio mnogo bolje od drugih, pa čak i od lijevih, te daje ženama značaj, visoke pozicije i slično, ali samo brojčano i uvijek istim ženama. Doduše, to je tema za posebnu analizu. Mnoge stranke su se, uz različita obrazloženja, uspjеле sačuvati od formiranja posebnih oblika ženskog djelovanja unutar sebe, a iskustva pokazuju da mnogi muškarci u strankama misle da je forum žena mjesto gdje žene trebaju provoditi „svoje“ aktivnosti i da se ne mijesaju previše u politiku stranke. Nažalost, mnoge žene su to prihvatile jer je lakše, a imaju iluziju da su bitne.

CURE: Jeste li feministkinja i šta to zapravo znači?

BORIĆ: Da, feministkinja sam i nikad to nisam poricala. Za mene to nije samo borba za ravnopravnost muškaraca i žena, već sveobuhvatna aktivnost koja će

omogućiti da ova planeta postane mjesto s dobim uvjetima za život muškaraca i žena, život bez diskriminacije i dominacije.

CURE: Kako vidite ženski aktivizam u BiH generalno?

BORIĆ: Ženski aktivizam u BiH ima svoje faze, a njegovi rezultati su značajni. Ne možemo poricati da su u mnogim oblastima postignuti uspjesi – u političkim pravima, socijalnim pitanjima, borbi protiv diskriminacije, ljudskim pravima općenito, kao i u legislativi i stvaranju institucionalnih prepostavki. Bilo je primjera uspješne saradnje žena iz NVO sektora s političarkama, što je rezultiralo pozitivnim rješenjima, ali i perioda kada ta saradnja nije bila adekvatna. Kad god smo uspjele formirati šire koalicije, rezultati nisu izostali – na primjer, borba za kvote i njihovo očuvanje, borba protiv nasilja i slično. Nažalost, bilo je i perioda kada je pojačan politički uticaj i parcijalni entitetski interesi doveli do podjela. Sigurno je da nam treba mnogo više zajedničkog i koordiniranog rada, kao i solidarnih i snažnih pritisaka na vlasti, kako bi se brže i kvalitetnije stvarali uvjeti za bolji život muškaraca i žena.

CURE: Šta je po vašem mišljenju najveća prijetnja razvoju slobodnog i demokratskog društva u BiH?

BORIĆ: Mislim da je najveća prijetnja našem društvu ogromna netrpeljivost koju stvaraju političari, a prema njihovom modelu i mnogi drugi, uvjeravajući ljudе da ne mogu živjeti zajedno i da ova država nema šansu. Oni koji misle drugačije nisu dovoljno jaki i nisu pronašli način kako pokrenuti zdrave subjekte ovog društva. Ogromna opasnost je letargija u koju smo upali i, umjesto da se borimo, mi jednostavno odustajemo i odlazimo iz zemlje. Mladi odlaze, a sve je manje onih koji vjeruju da se nešto može promijeniti.

CURE: Ima li neka tajna iz politike koju biste voljeli podijeliti s aktivistkinjama u kontekstu uspješnijeg djelovanja, bržeg razvoja...

BORIĆ: Moj savjet je: nema odustajanja! To jeste bolno i ponekad djeluje nemoguće, ali je i garant uspjeha i trajanja. Politika je surov prostor za žene, tamo vam stalno podmeću zamke kako biste odustale, ali ako imate svoj stav i uvjerene ste da ste u pravu – nema odustajanja. Naravno, na raznim seminarima educirali su nas kako prepoznati zamke, ali i kako se nositi s njima, pa to znanje treba primijeniti. Takođe, nemojte svaštariti – profilirajte se na temama koje dobro poznajete i u kojima se dobro osjećate. Ne trebamo biti tvrdoglavе, već treba raditi na dijalogu, a poštovanje ćemo zaslužiti samo ako ostanemo pri svom stavu, ali i uvažimo tuđi ako nas argumenti u to uvjere. Ko nije spremان na sve ovo, ne treba ni ulaziti u politiku jer to nije ni igra ni zabava. Ključ je u odgovornosti za ono što govorimo i radimo!

CURE: U vrijeme kada pripremamo ovu publikaciju, vama se sudi jer vas je vaš stranački kolega tužio za klevetu – kako to objašnjavate? Da li bi se to moglo dogoditi u SDP-u ranih 2000-ih godina i je li tada u SDP-u osoba koja je imala zabranu prilaska supruzi uopšte mogla biti ministar?

BORIĆ: Teško mogu zamisliti da bi se u SDP-u BiH dvijehiljaditih ovako nešto moglo dogoditi. Partija je tada držala do svog digniteta i ugleda svojih kadrova. Posljednjih godina u SDP BiH su ušli neki ljudi i unijeli „vrijednosti“ koje nikad nisu pripadale socijaldemokratiji. Nažalost, dio njih je zauzeo pozicije moći koje ih čine „bitnim“ u njihovim očima, ali i u očima onih prosječnih, da ne kažem marginalnih, koji bi rado preskočili sve i dočepali se liste, pozicije ili neke banalne privilegije – da zaposle ženu, kćer, diplomiraju, magistriraju i slično. Pri tome ne misle da treba nešto naučiti, nešto ostvariti, ili da se malo osvrnu na vapaje ogromnog broja članstva i građanstva za vraćanjem vrijednostima socijaldemokratije. Nisu u stanju politički ponuditi nešto novo i drugačije. Danas su takvi najpoželjniji, jer se njima lako manipulira. Nekada je bilo časno biti ministar, a danas je to trgovina, gotovo privatizirano i prisvojeno od strane nekolicine ljudi. Tako osoba s dvije sudske zabrane prilaska ženi zbog nasilja postane ministar, dok ja, koja principijelno branim svoj politički, moralni i aktivistički stav, završim na sudu optužena za klevetu, a žene i muškarci u SDP-u pri tome čute, očekujući beneficije za sebe!

Nada Marković:

Svako treba dati doprinos društvu

Nada Marković je iz sela Repovac kod Bratunca i 2001. godine je u Kravicama osnovala Udruženje žena Maja Kravica, a kasnije i prvu žensku poljoprivrednu zadrugu u Bosni i Hercegovini – Opšta poljoprivredna zadruga (OPZ) Žena. Od tada radi na osnaživanju žena u svim oblastima njihovih života, a Zadruga, registrovana kao socijalno preduzeće, okuplja oko 30 žena kooperantica, pripadnica marginalizovanih grupa kao što su žene sa sela, žene žrtve porodičnog nasilja, žrtve rata, žene sa invaliditetom i slično. Inače, Nada je do rata u BiH radila u fabrici Kaolin u Bratuncu. Rat je dočekala u Kravicama, odakle je otišla 1992. godine, a vratila se 1998. godine. Sada je penzionerka, ali i aktivistkinja koja ne posustaje, a njena pokretačka snaga su unučad Dunja i Lazar.

CURE: Otkud u aktivizmu, kako je počelo?

MARKOVIĆ: Uvijek sam bila osoba od akcije i trudila se da svijet bude bolje mjesto za život mojih prijatelja, porodice, komšija i moje zajednice. Smatram da se aktivistom rađa, a ne postaje. Mnogi me poistovjećuju s mojoj bakom Milevom, majčinom majkom, koja je bila u AFŽ-u. U novembru 2000. godine, Udruženje žena Forum Bratunac organizovalo je jednu radionicu za žene u Kravici, a organizatorica je bila Stanojka Tešić, simbol feminizma tih godina na teritoriji naše opštine. Nažalost, nisam uspjela otići, ali je bila prisutna kravička učiteljica Jelika Jovanović Bela,

kojom sam kasnije osnovala Udruženje žena Maja Kravica. Ona me dan nakon te radionice pozvala na kafu, ispričala mi o ideji ženskog organizovanja i rekla da bi bilo dobro da i mi registrujemo udruženje. Insistirala je da ja preuzmem lidersku poziciju, i tako je i bilo. Osnovale smo udruženje u februaru 2001. godine. Počeci su bili teški, posebno u etnički čistoj sredini poput Kravice, ali i u etnički podijeljenoj Bosni i Hercegovini. Slobodno mogu reći da smo tih prvih godina bile satanizovane, nazivane izdajnicama i targetirane, ali takvi komentari su nam davali snagu da nastavimo dalje. Najveću snagu smo crpile iz rezultata svog rada, i može se reći da smo mi Kravice otvorile ka svijetu uvođenjem prvog fiksнog telefona poslije rata. Uvijek se toga sjećam s ponosom. Kasnije smo se trudile da osluškujemo potrebe svih žena u selu, i zato su naša borba i aktivizam bili vidljivi i prepoznati. Sada mislim da je aktivistkinja u meni bila prisutna cijelog života, samo možda nisam imala dovoljno motivacije i podrške da ranije ispoljim svoje aktivističke ideje.

CURE: Šta je trenutno fokus vašeg djelovanja ili šta će biti u narednom periodu?

MARKOVIĆ: Fokus djelovanja je i dalje ekonomsko osnaživanje žena sa sela. Smatram da je ekonomski nezavisna žena sposobna da se bori za sva svoja zagarantovana prava. U narednom periodu plan nam je da nastavimo svoj rad i da pratimo potrebe žena sa sela, kakve god one budu. Pretpostavljam da će se to ticati ekonomskie i socijalne zaštite, zdravstvene zaštite i obogaćivanja društvenog života u sredinama iz kojih ljudi odlaze. Moj lični fokus u narednom periodu je jačanje i osnaživanje OPZ Žena, jer zadrugu vidim kao alat za postizanje ekonomskog osnaživanja.

CURE: Na koji način danas djelujete, koliko žena/domaćinstava okupljate, možete li predstaviti zadrugu?

MARKOVIĆ: Zadrugu je osnovalo pet žena s teritorije opštine Bratunac. Trenutno imamo 33 kooperantice, a u vlasništvu imamo hladnjaču za skladištenje voća, dva kombi vozila s termo-kingom, opremu za iznajmljivanje i organizovanje manifestacija (posuđe, stolove, stolice, tende). Pored otkupa i zamrzavanja voća, Zadruga se bavi i keteringom, koji nudi hrani spremljenu po tradicionalnim receptima. Osim toga, od osnivanja UŽ Maja, osjetile smo potrebu da žensko stvaralaštvo, proizvode i umijeće iznesemo na tržište. Naime, žene su do tada svoje proizvode i prerađevine prodavale po sajmovima ili kroz neformalne kontakte. Osnivanjem zadruge riješeno je veliko pitanje plasmana proizvoda velikog broja žena iz cijelog Podrinja koje nisu bile konkurentne na današnjem tržištu. Bile smo članice tima za izradu Zakona o socijalnim preduzećima, koji je usvojen u Republici Srpskoj u novembru 2022. godine. Naša zadruga ima status socijalnog preduzeća, što nam pruža priliku za uključivanje mnogih kategorija društva i veću društvenu angažovanost u oblasti poljoprivrede. Primjer smo jednog održivog kruga neprofitnog i profitnog sektora koji su u osnovi povezani.

CURE: Šta je vaša vodilja, ideja, cilj?

MARKOVIĆ: Ekonomski stabilna žena!!!

CURE: Koliko to veze ima s feminizmom i ako ima – kako ga danas razumijete?

MARKOVIĆ: Feminizam je sloboda žene da radi ono što želi i ono za šta smatra da ima talenta. Feminizam je empatija i saosjećanje za druge, kao i za njihove stavove, htijenja i razmišljanja. U patrijarhalnim društvima poput našeg, ekonomija igra veliku ulogu u procesu odlučivanja, kako na državnom nivou, tako i na onom osnovnom, u porodici. Zato vjerujem da su ekonomska stabilnost i nezavisnost žena ključ daljeg razvoja feminizma. Uostalom, živimo u kapitalizmu, i svako ko nije ekonomski prepoznat, neće imati priliku da se bori za svoja druga prava. Uporedo s ovakvim poretkom, neophodno je promovisati empatiju kako ne bismo postali pohlepni.

CURE: Kako ste učili, iz čega, šta vam je bilo najkorisnije kao izvor znanja?

MARKOVIĆ: U početku sam učila od žena koje su već bile u nevladinom sektoru, a veliku ulogu imale su moja Bela i Stanojka Tešić. Trudila sam se da obogatim svoje znanje kroz različite obuke, kurseve, tečajeve i slično. Kasnije sam se trudila da učim od žena s kojima sarađujem i čije interese zastupam. Najkorisnije znanje stekla sam tamo gdje ljudi stvaraju bolje živote samoorganizovanjem, korištenjem raspoloživih resursa i onoga što imaju. To se trudim da prenesem i na svoj rad, jer ne smijemo i ne možemo očekivati da država i organi vlasti riješe naše probleme – to moramo uraditi sami, samoodrživim idejama. Mislim da je najkorisnije znanje koje sam stekla upravo znanje o samoodrživosti, jer svako treba da doprinese ovom društvu onoliko koliko može i zna.

CURE: Na koji način vas je aktivizam promijenio, od kućnog odgoja do onog što danas jeste?

MARKOVIĆ: Ja sam najstarija kći svojih roditelja, majka dvije kćeri i baka jednoj djevojčici i dječaku. Ono što sam naučila od svojih roditelja, trudim se da prenesem na svoje kćeri, a one neka prenose dalje. Roditelji su mi vjerovali, podržavali me i podupirali moj rad i život, i to i prije nego što sam zvanično ušla u aktivizam. Upravo ta nesobična podrška mojih roditelja naučila me da svaka žena zaslužuje podršku, i danas se ja trudim da podržim druge i pokažem da se upornošću i dobrom voljom može biti vodilja ka pozitivnim promjenama. Aktivizam mi je dao mogućnosti i alate da mijenjam svoju sredinu i pravila u njoj, i vjerujem da sam ih dobro iskoristila. Svojim djelovanjem sam dokazala da žena, čak i bez fakulteta, može imati uspješnu karijeru i ostaviti trag, da može obnašati mnoge uloge. Sjećam se da sam nakon rata, u potrazi za poslom, često slušala komentare da će mi biti teško naći posao jer nemam adekvatno obrazovanje. Danas smatram da sam dobra izvršna direktorica i predsjednica Udruženja – upravljam s dva pravna subjekta, iza sebe imam mnoge žene koje su unaprijedile svoje živote zahvaljujući mom radu, prijatelje širom BiH i svijeta. Nisam sama, i to je jako bitno za sve dobro i loše što život nosi. Društveni kapital je bogatstvo.

CURE: Možete li izdvojiti neko posebno iskustvo, može biti i negativno i pozitivno; bitno je da vas je na neki način obilježilo ili da ste mnogo naučili iz njega?

MARKOVIĆ: Najveća prepreka sa kojom sam se susrela jeste nacionalizam i netolerancija. Mene su te prepreke osnažile i potakle da još više radim i djelujem na više frontova. Prevazišla sam ih sagledanjem šire slike i rezultatima koji nakon 23 godine rada nisu mali i zanemarivi. U zadnje vrijeme me zabrinjava činjenica da nema omladine u aktivizmu, a u malim sredinama aktivizam nema nasljednike. Ovo mi govori da smo ih odgurnuli u stranu i zanemarili njihove vizije budućnosti.

CURE: Šta bi po, vašem mišljenju, trebao biti fokus borbe ženskog pokreta u BiH?

MARKOVIĆ: Čini mi se da je danas ženski pokret u BiH podijeljen entitetskom linijom, a absurd je da imamo etnički čiste ženske organizacije – to je segregacija protiv koje smo se trebale boriti svim raspoloživim sredstvima. Negdje smo dozvolile da postoje djelovanja u svrhe političkih partija i vjerskih organizacija, što je vrlo opasno i prijeti da obesmisli nevladin sektor. Stoga mi se ponekad čini da je već kasno za promjene, ali možda i nije, te se nadam da će doći generacije kojima imena, prezimena, vjerska obilježja i imaginarnе granice neće predstavljati prepreke za razvoj. Dobra strana ženskog pokreta je to što smo neizostavni faktor stabilnosti u državi – održavamo socijalni mir, promovišemo pozitivne priče i ideje te neutrališemo samoživost političkih struktura. Položaj žena bi bio mnogo gori da nema uticaja ženskog pokreta.

CURE: Šta je možda najveća greška u djelovanju ženskog pokreta u BiH?

MARKOVIĆ: Više je grešaka, a posljedica je finansijska zavisnost nevladinog sektora od donatora, partija, vjerskih struktura i slično. Naša je greška što se nismo izborile za održivost djelovanja i veći uticaj na odlučivanje unutar struktura vlasti u BiH, dok se političke partije registruju kao OCD-i i odmah ulaze u strukturu države i njenog budžeta. Sada smo u situaciji da donatori odlaze, sredstva se smanjuju, a druge izvore finansiranja nismo osigurale, te zbog toga dolazi do gašenja organizacija ili priklanjanja političkim ili vjerskim organizacijama, što uzrokuje da pokret gubi kontinuitet u radu. Druga velika greška je nepostojanje definisanih principa ženskog pokreta u BiH kojih bi se sve ženske organizacije pridržavale.

CURE: Ša je najveća prijetnja razvoju demokratije, slobode i ženskih prava u BiH?

MARKOVIĆ: Korupcija, lakovjernost i nizak ekonomski standard su najveće prijetnje.

Esma Drkenda:

Mi možemo i više i bolje

Esma Drkenda je do maja 2024. godine bila predsjednica Udruženja žena Seka iz Goražda, a od 2007. do sredine 2024. godine bila je koordinatorica Centra za edukaciju, terapiju i demokratski razvoj Kuća Seka. Dobitnica je Zlatne plakete Grada Goražda za kontinuiran, dugogodišnji rad u nevladinom sektoru i izuzetne akcije u oblasti borbe za rodnu ravnopravnost.

Esma je 1983. godine služila dobrovoljni vojni rok za žene u Beogradu, sudjelovala je na pet omladinskih radnih akcija i dobila tri Udarničke značke. Bila je članica Saveza komunista i kroz taj angažman, kaže, suprotstavljala se jednoumlju i predrasudama.

Rođena je 1964. godine u Goraždu, završila Fakultet političkih nauka u Sarajevu na Odsjeku za odbranu i sigurnost, a do rata u BiH radila je kao mašinska tehničarka u RO Pobjeda Goražde. Tokom rata u BiH bila je, između ostalog, pripadnica interventnog voda Armije BiH, pomoćnica komandira specijalne borbene jedinice MUP-a Goražde, obnašala druge dužnosti, a od potpisivanja Dejtonskog sporazuma do 2007. godine bila je nadporučnica/kapetanica sa radnim mjestom podoficirskog ranga.

„Pored mojih zasluga i predanog angažmana, i pored završenog fakulteta, nisam uspjela vratiti čin niti dobiti oficirsko radno mjesto samo zato što sam žena i nisam ispunjavala želje pojedinih oficira koji su donosili odluke. Pokušavala sam preko ženskih organizacija u Goraždu i žena u politici doći do ministra odbrane, pisala pritužbe, obraćala se vojničkom sudu, ali ništa mi nije pomoglo da dobijem ono što mi je oduzeto i da se uspostavi ravnopravan odnos prema ženama u odnosu na muškarce, koji su vrlo lako ostvarivali prava koja im u dosta slučajeva nisu ni pripadala“, priča Esma.

Kao posljedica stresa, kod Esme se razvio PTSP, a kasnije je imala moždani udar, zbog čega je jedno vrijeme bila teško pokretna. Ipak, nakon psiho-edukativnog odmora za žene i djecu u Kući Seka na Braču, ulazi u aktivizam s novom sviješću da je oduvijek bila aktivistkinja, iako toga ranije nije bila svjesna. Godine 2007. odlazi u penziju i osniva Udruženje žena Seka Goražde, odnosno Centar za terapiju, obrazovanje i rekreaciju žena i djece Kuća Seka.

CURE: Kad se sada osvrnete – kako je počelo vaše aktivističko djelovanje?

DRKENDA: Možda je sve počelo s pobunom protiv roditelja i pitanjem zašto ja moram prati suđe dok se brat bezbrižno igra, zašto ja ne mogu igrati fudbal jer „to samo rade dječaci“, zašto si muškobanja ako voziš bicikl, a rolšue možeš voziti samo ponekad... Kako sam odrastala, često sam reagovala na određeni način i vjerovala u svoje inicijative koje su bile potkrijepljene argumentima, boreći se za pravedniji odnos društva prema ženama. Postalo mi je normalno protestirati, čak i sama ako treba, i skrenuti pažnju na problem koji negativno utiče na ženska prava, ravnopravnost spolova i slične teme. Možda je i moja odluka da služim dobrovoljni vojni rok za žene bila rezultat mog otpora tradicionalnom odgoju s dubokom podjelom ženskih i muških uloga.

CURE: Šta je trenutno fokus vašeg djelovanja ili šta će biti u narednom periodu?

DRKENDA: S obzirom na to da je završila moja misija u Udruženju žena Seka Goražde (Nakon što je Esma, poslije promjene rukovodstva, otišla u penziju, UŽ Seka je ugašeno – op. aut.), moram pronaći novi način da nastavim svoj aktivizam. Često razmišljam o tome da li UŽ Seka, onakvo kakvo je bilo, jednostavno nije odgovaralo određenim „strujama“ u BiH. Možda će se postaviti pitanje zašto se nisam borila za to Udruženje, ali to je druga strana priče. Sada znam da moram pronaći novi način kako ostati aktivna. Dobila sam priliku da pišem knjigu koja bi trebala biti biografsko-dokumentaristička i historijski roman zasnovan na stvarnim događajima, ali sam spremna prenijeti svoje iskustvo drugima i ostati aktivna u ženskom pokretu.

CURE: Jeste li feministkinja i kako uopšte razumijete feminism?

DRKENDA: Jesam, i feminism je moja ideja-vodilja, ali ne strogi niti agresivni. Smatram da je to borba za ženska ljudska prava i dostojanstven život svih ljudi, bez obzira na bilo koje razlike, ako one postoje. Važno je prihvatanje i udruživanje kako

bismo došli do zajedničkog cilja, dogovorenog na ravnopravnoj osnovi.

CURE: Kako ste učili, iz čega, šta vam je bilo najkorisnije kao izvor znanja?

DRKENDA: Učila sam iz iskustva drugih žena, kroz razne edukacije koje je organizovalo Udruženje žena Seka, ali i one koje su organizovale druge ženske organizacije. Nastojala sam biti učesnica aktivnosti Žena u crnom iz Beograda – uvijek mi je bilo važno biti dio njihovih aktivnosti koje skreću pažnju na zločine koji su počinjeni, te na potrebu da ne povrijedimo nikoga ko je, igrom slučaja, samo pripadnik ili pripadnica naroda iz kojeg su pojedinci počinili zločine. Puno toga sam naučila i od stručne voditeljice Kuće Seka Goražde, ali i čitanjem knjiga, gledanjem filmova i slično. Ipak, mislim da je najvažnija odrednica mog aktivizma moj karakter – osjećaj za pravdu, neka vrsta hrabrosti, inat i upornost da dođem do cilja.

CURE: Na koji način je vaš aktivizam promijenio vas kao ženu, od kućnog odgoja do onog što danas jeste?

DRKENDA: S novim iskustvima su se mijenjali moji angažmani i moji stavovi. Imam dovoljno samopouzdanja i mudrosti da sama biram način svog djelovanja. Najveća promjena koja se kroz aktivizam desila kod mene je prosuđivanja situacije i određenih stavova u odabiru metode djelovanja. Naučila sam da ne treba srljati srcem, pa dobro razmislim i utvrđim svoju strategiju kako bih postigla cilj koji sam sebi postavila.

CURE: Koje su najveće prepreke s kojima ste sretali i kao ste ih prevazilazili?

DRKENDA: Živim u maloj sredini gdje svako svakog poznaće, i ima dosta negativne tradicije. Na primjer, ako odlučiš podržati LGBTIQ+ zajednicu na bilo koji način, mnogi ljudi, pa čak i članovi porodice, sebi dozvoljavaju negativne komentare. Nekad mi je to teško padalo, ali sada im jednostavno kažem da ljudska prava nisu švedski stol s kojeg se bira šta je ispravno, a šta ne. U nekim trenucima bilo je političkog pritiska na mene, kao i pritiska od pojedinaca koji su „nedodirljivi“ – u malim sredinama uvijek smetaš ako govorиш jasno, iskreno i direktno. Mislim da su me samo moj izgrađeni kredibilitet kroz rad, moja iskrenost, upornost i spremnost da pomognem drugima, kao i zasluge za lokalnu zajednicu, učinili da me mnogo običnih ljudi voli, poštuje i uvažava, što mi daje snagu.

CURE: Možete li izdvojiti neko posebno iskustvo, može biti i negativno i pozitivno koje vas je na neki način obilježilo ili ste mnogo naučili iz njega?

DRKENDA: Negativno iskustvo, koje je na kraju ipak bilo i pozitivno, dogodilo se 2014. godine, u vrijeme protesta, kada sam bila jedna od osnivačica Plenuma građana i građanki Goražda. Iako smo s grupom ljudi dobro razradili strategiju, suočili smo se sa strašnim pritiscima. Ljudi su prilazili i govorili da bi nam se rado pridružili, ali ne smiju jer će im vlast poslati inspekciju ili nešto slično. Tadašnja vlast u Goraždu vršila je pritisak i na lokalne medije, a učjene su dolazile od ljudi iz politike koji su medijima prijetili uskraćivanjem finansiranja, odnosno isplate ličnih dohodaka, ukoliko objave intervju sa mnjom. No, nisu svi pokleknuli. Tada

sam dobila i prekršajnu prijavu, bar je tako objavljeno na službenim stranicama institucija, ali ona nikada nije realizovana. To je bilo zastrašivanje ljudi kako bi ih odvratili od pridruživanja. Plenum je definisao zahtjeve koji su bili izvodljivi i opravdani, ali nisu odgovarali političkoj eliti. Više dana sam ispred zgrade kantona stajala po sat vremena, svaki dan u određeno vrijeme, sve dok mene i one koji su mi se pridružili nisu pozvali na pregovore. Neki od zahtjeva su realizirani, ali je ostalo mnogo neispunjениh zahtjeva, poput „bijelog hljeba“ i sličnih.

CURE: Kako vidite ženski pokret u BiH, koje su najveće vrijednosti?

DRKENDA: Dobro je da postoji i bolje ikakav nego nikakav ženski pokret, ali trebamo se više povezati, biti solidarnije, odbaciti ljubomoru i zavist i držati se vrijednosti koje bi ženski pokret trebao imati. Ženski pokret ne bi trebao biti projekt, nego kontinuiran rad i djelovanje. U svakom slučaju – dobro je, ali mi možemo više i bolje.

CURE: Šta je po vašem mišljenju možda najveća greška u djelovanju ženskog pokreta u BiH?

DRKENDA: Djelujemo sporadično, nemamo razvijen kontinuiran rad. Možda nedostaje sistemski pristup u radu koji bi uključivao ne samo aktivistkinje, već i sve one koji su motivirani da podrže određene inicijative. Nemamo definiran plan, ili ja ne znam da ga imamo, koji ne bi trebao biti fokusiran na teme koje nameću donatori, već na ono što mi prepoznajemo kao problem na koji moramo i trebamo uticati i u tome biti istrajne.

CURE: Šta bi onda, po vašem mišljenju, trebao biti fokus borbe ženskog pokreta u BiH?

DRKENDA: Prije svega je važno da se ne ugasi i da prenosi ideje, iskustva i znanje na mlađe generacije. Dakle, održivost ženskog pokreta je najvažniji prioritet. U većim gradovima će to biti lakše, ali snaga ženskog pokreta je u širenju ženskih ideja sve do ruralnih sredina širom BiH. Kroz strateški plan treba definirati pitanja i teme koje su bitne za ženski pokret.

CURE: Šta je za vas najveća prijetnja razvoju demokratije, slobode i ženskih prava u BiH?

DRKENDA: Predrasude, pogrešno promicanje vjere i običaja, politika u kojoj dominiraju muškarci, malo žena u politici, vraćanje tradicionalnih odnosa i prodor vjere u državu gdje se žena vraća unazad za 50 ili više godina. Uz to, sve je manji broj ženskih organizacija u BiH i imamo stalni pritisak na rad nevladinog sektora, nametanje novih obaveza i donošenje zakona koji otežavaju rad udruženja građana. Borba organizacija za finansiranje umanjuje njihovu efikasnost u borbi za pravedniji i dostojanstven život žene. Uz to, nikada nije bilo manje sigurnosti na ulici, radnom mjestu i u samom domu gdje žena živi sa svojom porodicom.

Ifeta Škoro Česir:

Čuvarice patrijarhata su vrlo uporne

Ifeta Česir Škoro je izvršna direktorica Inicijative građanki i građana Mostara, koja je, kako kaže, slučajno nastala iz čistog volonterizma i entuzijazma građanki i građana Mostara koji su željeli promijeniti stanje u gradu te upozoriti lokalne vlasti u Gradu i Kantonu da moraju raditi u opštem interesu svih građanki i građana Mostara.

„Počelo je sa Zakonom o zaštiti porodica s djecom, 2004. ili 2005. godine – udružili smo se svi, različite političke partije i različite nevladine organizacije. To je bilo neobično jer je bilo odmah iza rata, onog mostarskog, za koji ne znam ni da li je završio s obzirom na to da se svaki čas nešto dešava, ali uspjeli smo se organizovati. Imali smo podršku Nacionalnog demokratskog instituta (NDI) koji je tada radio sa lokalnim stanovništvom, pa i s nama u Mostaru. Mi smo akcijom za taj zakon nesvesno ujedinili grad. Kasnije smo se morali registrovati i od mene su tražili da budem direktorica. Tako je nastala ta priča, a mi smo radili nešto što je nama u gradu bilo važno“, prisjeća se Česir Škoro i podsjeća da je o njima snimljen film *Podizanje mostova*, koji je 2006. godine dobio nagradu „Madeline Albright“.

CURE: Kako je počelo, otkud vi u aktivizmu?

ČESIR ŠKORO: Nekako mi se čini da sam rođena kao aktivistica, da je to zapisano u mom kodu jer sam se oduvijek zalagala za pravdu i ispravljala „krive Drine“.

Možda sam to naslijedila od svoje majke. Ona je za vrijeme rata bila komandantica radnog voda, ali ja to tada nisam znala. Nama, njenim kćerkama, govorila je da nikada ne dopustimo da nas neko potcijeni i da mužu nikada ne kažemo koliko novca imamo. Iako to sada možda nije popularno reći u javnosti, vrlo je važno. S druge strane, otac nam je govorio da učimo kako ne bismo bile „slijepo kod očiju“. Kada se osvrnem unazad, rođena sam 1956. godine, a u to doba nije bilo uobičajeno da se djevojke šalju u školu. Ipak, moji su roditelji iškolovali nas šestoro braće i sestara. To je bila njihova misija i sada znam da je to zaista nešto veliko. Tada mi je to bilo normalno, ali kasnije sam shvatila koliko je to značajno – radeći na terenu sa ženama, srela sam mnoge, i mlađe od mene, koje nisu imale prilike da se obrazuju jer su im porodice stvarale prepreke. Prije nego što sam osnovala Inicijativu, bila sam članica različitih organizacija, a bila sam i potpredsjednica Saveza socijalističke omladine Grada Mostara. Takođe, postala sam članica Saveza komunista sa samo 17 godina, išla sam na radne akcije...

CURE: Kako su te radne akcije uticale na vas, šta ste naučili tamo?

ČESIR ŠKORO: To je bilo jedno neponovljivo i nevjerovatno iskustvo. Radilo se o međunarodnoj radnoj akciji u Sloveniji, Kozijansko '78, blizu Sutle, a mi smo bili smješteni u Osnovnoj školi Marija Broz, što smatram i nekom vrstom simbolike. Naša brigada zvala se Brigada Crvenog krsta, a bilo nas je iz 23 grada bivše Jugoslavije, od Vardara pa do Triglava. U grupi je bila i djevojka s Kosova, a nas petero je bilo iz Mostara. Imala sam 21 godinu, i to iskustvo me jako obogatilo kao osobu. S nama su bili ljudi iz Italije, Rumunije, a činilo mi se i iz Bugarske. Spavali smo po pedeset osoba u jednoj prostoriji i bilo nam je predivno. Kuhali smo nacionalna jela, učili pjesme i jezike jedni od drugih. Komandirka brigade bila je Slovenka, a ja sam stekla prijatelje koji su i danas u mom životu. Tada sam shvatila da smo svi ljudi i da imamo nešto zajedničko, bez obzira na različitosti koje nas možda razdvajaju. Branka Bukovec iz Novog Mesta bila je komandirka naše brigade i s njom sam i dalje u kontaktu. Dolazila je u Mostar i Sarajevo, na jednu opersku premijeru. Zamislite, okupili smo ljudе iz 23 grada – a sada je teško okupiti ljudе i iz tri grada, a kamoli iz 23. To iskustvo je nešto što trajno nosim u sebi i žao mi je što danas takvih stvari više nema, jer je sve postalo materijalizovano. Pa ti ljudi iz Trsta i Rumunije su nas, kada je bio rat u BiH, tražili putem radija, a ja sam to saznala tek kasnije.

CURE: Šta je trenutno fokus vašeg djelovanja, čime se sada bavite?

ČESIR ŠKORO: Mi smo proteklih godina mnogo radile i radile smo s velikim brojem žena, prvenstveno sa ženama i mladima, u školama. Naša vidljivost se značajno povećala kada smo se priključile Ženskoj mreži Bosne i Hercegovine. Trenutno radimo s ženama i mladima iz ranjivih grupa te sa svima koji su u stanju potrebe: osobe na margini, pripadnici nacionalnih manjina, osobe s invaliditetom... Radimo i s djecom u vrtićima na malom projektu pod nazivom „Kako smanjiti uticaj komaraca na mališane“, gdje ćemo posaditi biljke koje komarci ne vole te educirati osoblje u vrtiću o tome šta privlači komarce. Nadamo se da će to smanjiti broj ugriza i zaštiti djecu. S mladima radimo kroz plesne aktivnosti s ciljem smanjenja ovisnosti, naročito o kockanju, jer primjećujemo kako se sve više žena i mladih ljudi bavi kockanjem. Takođe, imamo feminističku turističku turu za grad Mostar koja je postigla izvanredne rezultate, te ju je Turistička zajednica Grada Mostara uvrstila u svoj program, što za nas nije mala stvar. Već treću godinu radimo s međunarodnom

organizacijom Kvinna till Kvinna na projektu „Nevidljive žene“ u Mostaru i Hercegovini – Širokom Brijegu, Ljubuškom, Gacku i Trebinju. Ovaj projekt ističe ulogu žena čija su dostignuća i doprinosi neopravdano zanemareni u historiografiji Mostara, a te žene su imale ključnu ulogu u oblikovanju kulturnog, društvenog, privrednog i političkog identiteta grada. To su neponovljive priče. Nekad u jednom danu radimo sa ženama iz tri grada i tri kantona ili dva entiteta, i za mene je to pravo društveno bogatstvo. Ovi projekti imaju trajne vrijednosti.

CURE: Šta je vaša ideja vodilja, šta vam je cilj?

ČESIR ŠKORO: Volim raditi nešto korisno, po zanimanju sam diplomirana medicinska sestra, prva na području Hercegovine, i volim pomagati. Čak i da nisam u nevladinom sektoru, radila bih nešto drugo korisno. Nekada nemam precizno zacrtani cilj, ali moj cilj je pomagati ljudima i mislim da je to sasvim dovoljno.

CURE: Jeste li vi feministkinja i generalno – šta mislite o feminizmu?

ČESIR ŠKORO: Apsolutno sam feministkinja i mislim da me još moja majka učila feminizmu, iako nije znala da je to feminizam, kada mi je govorila da trebam biti samostalna i uvijek imati svoj cilj – to je čisti feminizam. Danas se moj feminizam ogleda u tome što tražim i radim na tome da svima budu dostupne sve mogućnosti u granicama naših sposobnosti i želja, jer se te dvije stvari često ne podudaraju. Važno mi je da svima budu pružene jednakе šanse, bez obzira na to je li riječ o muškarcu ili ženi, osobi s invaliditetom ili nekome u stanju potrebe. Mislim da u Bosni i Hercegovini feminizma gotovo i nema, ili ga ima vrlo malo. Neke nevladine organizacije, a posebno političke partije, često navodno promovišu feminizam, ali se zapravo samo kriju iza te priče. Da je feminizam zaista prisutan, bilo bi mnogo više žena na mjestima odlučivanja. Žene nisu nesposobne, ali im se ne pruža prilika da se dokažu i pokažu što mogu i znaju. One koje izadu iz zadatih okvira brzo budu uklonjene – zaustavlja ih taj famozni stakleni strop. Ako se učini da bi ga mogle probiti, bivaju gurnute niz liticu, a dole ih niko ne dočeka. Zbog toga kažem da feminizma nema. Malo je žena koje su pale, a da ih je neko dočekao ili im pomogao. Ima sjajnih feministkinja, ali malo.

CURE: Kako ste učili, gradili spoznaje?

ČESIR ŠKORO: Oduvijek volim čitati, posebno domaće književnike, a od stručne literature čitam sve što mi dođe pod ruku.

CURE: Na koji način vas je aktivizam promijenio?

ČESIR ŠKORO: Jako me promijenio, i to se lako vidi u poređenju s mojom sestrom. Ona je starija od mene i feministkinja u svojoj biti, ali se ne bavi aktivizmom, te često od mene traži mišljenje. U mojoj porodici često traže moje mišljenje, konačno su shvatili da je sav moj rad i trud bio vrijedan. Inače, nisam lako prošla kroz život, ali sam često bila na edukacijama, kongresima, pisala mnogo radova i znala sam procijeniti u čemu sam dobra, a gdje trebam još raditi na sebi. Posebno iskustvo mi je bila i bolest mog muža, koji je bio nepokretan 13 godina nakon moždanog udara. Znala sam da će biti teško, ali odlučila sam da se borim. U to vrijeme često sam išla

na sastanke za koje sam smatrala da je važno da prisustvujem, i ostavljala ga kod kuće, a ljudi bi me pitali zašto sam ga ostavila. Sada znaju da sam tada radila pravu stvar. To nije bio plan, već moj odgovor na izazove.

CURE: Koje su najveće prepreke s kojima ste se sretali u životu i kako ste se nosili s njima?

ČESIR ŠKORO: Najveći problem i prepreka mi je bio patrijarhat. Uvijek su me pitali: „Zašto baš ti?“, a ja bih odgovarala: „Pa eto, ja“, ili bi pitali: „Šta ti imаш od toga?“, a ja bih rekla: „Imam sebe“. Toga je bilo mnogo. Jednom se desilo, dok mi je muž još bio živ, a moja sestra mu bila na raspolaganju, nazvala me jedna prijateljica i ja joj kažem da sam u Sarajevu, a ona pita: „A kome si Bobu ostavila?“. Sada znam da je to bilo previše uplitanja u tuđi život. Ipak, bilo je mnogo situacija u kojima su mi ljudi zahvaljivali ili čestitali na upornosti i istrajnosti. Zanimljivo je bilo i tokom rata u BiH – ja sam bila u dijelu Mostara gdje su većina bili Bošnjaci i radila sam u bolnici, ali su mi se često za pomoć obraćali i oni koji nisu Bošnjaci. U jednom trenutku su me optužili da pomažem „samo onim drugima“, a meni je to bilo neprimjereno. Rekla sam da samo pomažem ljudima. I to je bio moj otpor.

CURE: Kako vidite ženski pokret u BiH?

ČESIR ŠKORO: Nekada sam jako zadovoljna, a nekada mislim da nismo daleko otišle, iako je neko za nas osvojio pravo glasa – mi ispravljamo „krive Drine“, ali kao da se pokret umorio. Mislim da smo odmah nakon rata bile jače, a sada možda nedostaje podrške, možda su nove generacije sporije, ali vjerujem da bismo mogle više i jače. Bilo je i grešaka, možda smo bile previše popustljive ili smo išle linijom manjeg otpora, nismo bile dovoljno dosljedne u pojedinim fazama previranja. Možda smo mogle biti upornije jer se ne pomičemo dovoljno. Istina, koliko god imate upornih i odgovornih organizacija, imate i onih koji su plaćeni da podmeću, otežavaju i usporavaju, i možda tu nismo bile dovoljno jasne. Moramo znati da mi ne možemo donositi odluke, nego samo zagovarati. Primjer je da nismo uspjele ostvariti 40 posto žena u vlasti, nego samo na listama, a sada ni na listama nemamo tih 40 posto. Možda se trebamo „restartovati“, jer i svijet se radikalizira.

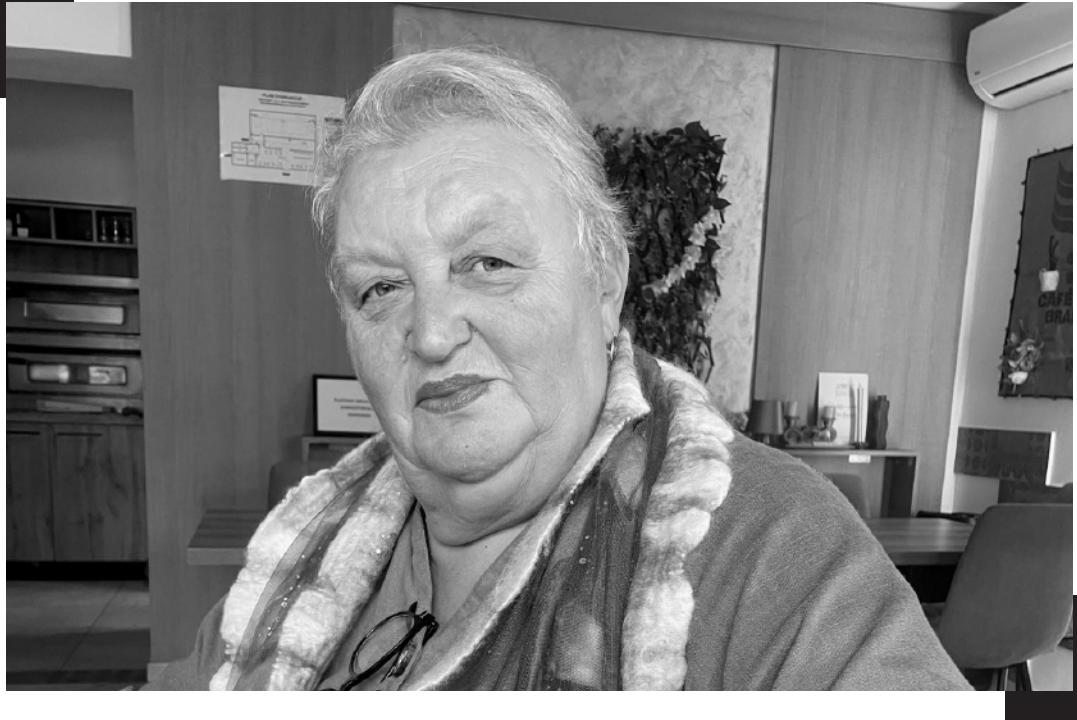
CURE: Šta bi onda trebao biti fokus aktivnosti u budućnosti?

ČESIR ŠKORO: Rad s građanima! Građani su ti s kojima treba raditi jer do njih dolaze filtrirane poruke, a filtriraju ih oni koji nisu prijatelji promjenama koje mi tražimo. U kontaktu s ljudima vidim da oni ne znaju šta bi trebalo raditi. To je najteži posao jer su ljudi često varani i izigrani, te ne vjeruju nikome – pa vidite koliko godina se krčka ova naša politička scena i nikako da izađemo na zelenu granu, čak ni one stvari koje su nam bitne svima ne idu naprijed.

CURE: Šta je, po vašem mišljenju, najveća prijetnja razvoju slobodnog demokratskog društva i poštovanju ljudskih prava u BiH?

ČESIR ŠKORO: Ukorijenjeni patrijarhat. On je duboko usađen u nas i često aktivisticama stvara prepreke – krenemo naprijed, a onda nam neko kaže „šta će ti to“, i mi stanemo, bez obzira koliko to želimo ili koliko smo osnažene. To je

osnovna prepreka. Meni su problem i čuvarice patrijarhata, koje su sveprisutne i vrlo agresivne, pa bih rekla da su najveće prepreke upravo patrijarhat i te čuvarice. Došlo je do repatrijarhalizacije društva, i mi moramo iznova stvarati prilike i načine da ženama objasnimo da nisu robinje i da imaju sva prava kao i njihovi muževi. Ne mislim da je za to odgovorna samo ekonomска ovisnost, već i ukorijenjeno patrijarhalno vaspitanje u našim životima. Osim toga, u ženinoj prirodi je da služi, pa i ja stalno govorim da volim pomagati ljudima, a šta je to nego služenje? A smatram se osnaženom. Šta onda sa ženama koje nisu prošle ono što sam ja, koje nisu imale podršku ili obrazovanje kao ja, već im stalno govore da je muž glava porodice? To je problem.

Ifeta Mejremić:

Žene moraju biti ekonomski neovisne

Ifeta Mejremić iz Konjević Polja osnivačica je Udruženja žena Jadar, koje već 21 godinu, između ostalog, pomaže ženama žrtvama nasilja te pruža podršku u njihovom ekonomskom osnaživanju.

Ifeta je također poduzetnica – posjeduje farmu tovnih pilića, a prije toga, dok je bila u izbjeglištvu u Tuzli, vodila je prodavnicu. Prije rata u BiH, radila je kao tekstilna tehničarka u fabrici Bilećanka u Gacku.

„Živjeti od vlastitog rada uvijek je bilo i treba da bude najvažnije,“ kaže Ifeta Mejremić.

CURE: Otkud u aktivizmu, kako je počelo?

MEJREMIĆ: Oduvijek sam kroz život vodila neke borbe, istjerivala istine i pravde, ali nisam znala da sam rođena za aktivizam sve dok se nakon rata nisam uključila u nevladin sektor. Tada sam shvatila da taj život živim od djetinjstva. Borbu sam vodila još kao dijete, jer majka nije dopuštala da idem u srednju školu, a moj rahmetli brat rekao je da će ići, i ako nema novca, on neće, ali ja hoću. Dok sam bila u Srebrenici, u okruženju, ručno sam šila odjeću za djecu, trenerke, košulje, majice od stare odjeće. Dakle, sama sam se uključila u aktivnosti da ne sjedim besposleno. Ni sada ne pijem kafu tek tako, nego pravim perlice i slične stvari za djecu. Kod mene nema „sjedenja

bez razloga". Time sam sačuvala sebe i svoj um, da ne sagorim u paklu koji smo proživjeli u enklavi. Kada smo se vratili, odmah smo osnovali udruženje s ciljem da educiramo i ekonomski osnažimo žene povratnice na selu, kako bi mogle živjeti od svog rada. Nastojala sam im osigurati plastenike, voćnjake, kopačice, sadnice – sve što im je trebalo da proizvedu nešto svoje i mogu živjeti od svog rada. Cijeli život se trudim da žene ne budu ovisne, da žive od svog rada, a to je posebno teško u ruralnim sredinama. Vidim da i u većim gradovima ima mnogo žena koje ovise o nekome, a tada osoba koja ih finansira često upravlja njihovim životom, ponekad i bez slobode govora. Kroz naše udruženje pružali smo psihosocijalne terapije, edukativne radionice i razne aktivnosti poput dekupaža, rada na alu-foliji i sličnog. Kroz te aktivnosti žene su se opuštale, razvijale i uključivale u rad. Meni je važno da djevojčice idu u školu, da žene budu samostalne, da razmišljaju o svom životu i da same upravljaju sobom. Sa mnom su dugo upravljali drugi, i sada se borim s tim, ali patrijarhat me uvijek nekako vraća nazad.

CURE: Šta vam je trenutno fokus djelovanja?

MEJREMIĆ: I sada je fokus na edukaciji i ekonomskom osnaživanju žena, kao i na prodaji njihovih proizvoda, što smo do sada uspijevali. Sada radimo s djecom na socijalizaciji jer mlade mame ne dolaze na sastanke zato što čekaju djecu ispred škole. Djeca plaču, nisu socijalizirana, nemaju društva. Strategija povratka ovdje nije pravilno urađena – jedna kuća je na jednom brdu, druga na drugom, ljudi su udaljeni, a djeca usamljena. S vremenom smo shvatili da moramo raditi i s njima, pa sada pripremamo mini dnevni centar kako bi se djeca mogla družiti, pohađati kreativne radionice i slično, te se socijalizirati, a da mame nemaju problema.

CURE: Šta je vaša vodilja u radu, šta vam je cilj?

MEJREMIĆ: Bude trenutaka kada ne mogu više, umorim se, osjećam se prezasićeno, ali meni to rijetko dolazi jer sam mnogo s ljudima, hodam puno, ali moj cilj i moja želja je da pomognem djevojčicama i ženama da ne budu kao što sam ja bila, da ne žele nigdje otići. Cilj mi je da žene i djevojčice idu u školu, da ne ovise ni o kome. Jednostavno, to je u ruralnim sredinama velika odskočna daska. U ruralnim sredinama, na primjer, babo ima četiri kćerke i jednog sina, i samo sin ide u srednju školu i na fakultet, dok se kćerke moraju udati kako on ne bi imao brigu o njima. E, meni je cilj da koliko-toliko poboljšam život djevojčicama i ženama u ruralnim sredinama, i to mi je vodilja. Što se tiče toga odakle crpim energiju – gdje god odem, od Džanete Agović u Ulcinju, od Sonje Biserko iz Beograda... Ja njima kažem da sam došla da pokupim malo njihove dobre energije i da je prenesem u Konjević Polje. Dajem energiju i dobivam energiju od Jadranke Miličević, Staše Zajević... od žena koje „valjaju brda“, koje „pokreću sve“.

CURE: Jeste li vi feministkinja?

MEJREMIĆ: Jesam. Kod nas feminizma ima jako malo i velika je borba za tu ideju, da je šrimo. Meni je, recimo, Selma Hadžihalilović nešto veliko – to što ja imam takvu prijateljicu, Selminu mamu i druge žene koje se bore za sve. Feminizam znači pomagati, širiti mrežu, davati drugima, da se šrimo. Ali toga je malo u BiH zato što zavisimo od naših političara i jer smo im dozvolili da rade što hoće. Problem

je isti i „s glave i s repa“. Moja ideja je da bi žene mnogo bolje upravljale i trebamo se boriti da imamo više žena u vlasti, da one vode, jer žena vodi kuću, porodicu, misli na sve, nije sebična, daje sve od sebe za porodicu, za djecu, jer žena je i majka. Zapravo bi u vlast trebalo postaviti četiri žene sa sela, bolje bi bilo.

CURE: Šta je po vašem mišljenju najveća prijetnja razvoju demokratije, slobodnog društva i ženskim prava u BiH?

MEJREMIĆ: Politika koja ne dozvoljava da imamo zakone kakve trebamo, nego kreira zakone po svojim aršinima. Da oni dozvole da žene kreiraju politiku i da donose odluke, da uključimo što više žena mi bismo procvjetali.

CURE: Kako ste učili, od koga, šta ste čitali?

MEJREMIĆ: Uvijek sam u podsvijesti imala da moram učiti, biti drugačija i pokrenuti promjene na bolje. Učim od „Žena u crnom“, iz njihove upornosti, od Jadranke Miličević, Selme Hadžihalilović – one meni daju snagu, učila sam od profesorica u Sarajevu. I sada stalno gledam šta je dobro, šta je bolje, gdje možemo nešto promijeniti, kako da idemo dalje. Znam da ja ne mogu nikoga promijeniti, svako mora promijeniti sam sebe, ali mogu bar pričati i kada vidim male korake ili promjene – budem upornija u tome, a učim od najboljih i najjačih među nama.

CURE: Kako je na vas uticao aktivizam, koliko vas je promijenio?

MEJREMIĆ: Vidim velike promjene i na sebi i u svojoj sredini, zahvaljujući našem Udruženju i ženama. U početku, žene nisu dolazile na sastanke jer im muževi nisu dopuštali, ali uspjele smo to promijeniti. Pravile smo hranu, pa bi oni došli, jeli s nama, pa malo razgovarali, i kada su vidjeli da radimo dobre stvari, sve se promijenilo. No, najvažnije je da žena ne ovisi ni o kome. To je ključno.

CURE: Koje su najveće prepreke s kojima ste se sretali i kako ste ih prevazilazili?

Možete li izdvojiti neko posebno iskustvo koje vas je nekako obilježilo?

MEJREMIĆ: Bila sam članica savjeta mjesne zajednice i imala sam problema s predsjednikom koji je pokušavao da me omete, ali sam to uvijek uspijevala izbjegći. On je nastojao da mi napravi probleme, ali nisam mu dozvolila, uvijek sam uspjela završiti započeti posao. Jedno vrijeme imala sam kancelariju u kojoj su oni održavali sjednice savjeta mjesne zajednice, ali kad mi je počeo prijetiti, napustila sam taj prostor i pronašla novi, gdje sada puno bolje radim. Bilo je prepreka, četiri godine nismo dobile podršku za projekte jer nismo znale kako ih napisati, ali smo isle na edukacije, borile smo se i postigle puno. Sto žena u Konjević Polju je ekonomski osnaženo i živi od svog rada na vlastitoj poljoprivredi. Nije to mala stvar. Što se tiče podrške, Selma Hadžihalilović nas je povezala s Andreom iz Italije i oni su nam dolazili, pružali veliku podršku. Naprimjer, pripremamo Marš mira i dočekamo 7.000 ljudi, nahranimo ih i napojimo. Nedavno nam je bilo 300 djece iz Italije, dolazili su po 25 njih, ostajali po tri noći, spavalici su kod mene, mi smo im kuhalici, družili se i igrali s njima. Dolaze grupe iz Italije koje žele posjetiti Srebrenicu, Konjević Polje, probati bosanski švedski stol, našu hranu. Mislim da je bitno davati ljubav, biti pozitivan, saslušati ljude, pomoći im – to je moj cilj. Najlakše je nekoga

spotaknuti da padne, ali hajde pruži mu ruku da ustane kada padne, pomogni mu da se vrati na noge – to je ono što je važno u životu. Bitno je da se okrenemo komunikaciji, da se ljudi druže, razgovaraju, daju ljubav jedni drugima – to nam svima treba. I kad pravim ručak, ako sam nervozna, ostavim sve jer i tom ručku treba ljubav.

CURE: Šta bi, po vašem mišljenju, trebao biti fokus aktivnosti ženskog pokreta u BiH?

MEJREMIĆ: Pa da se ujedinimo, da krenemo iz svih krajeva i da politici postavljamo ciljeve koji nama trebaju. Trebamo se pokrenuti kao nekada AFŽ. Mi i sada radimo na tome, ali to nije fokus. Jedno vrijeme sam pozivala da napravimo karavan mira, iz svakog grada po nekoliko žena, i obidemo sve gradove, da se upoznajemo, dijelimo ljubav jedna prema drugoj. Puno bismo mogli postići. Sada imamo problem da se povlačimo ako neki problem ne riješimo odmah, a to nije dobro jer se tako gubi povjerenje. Malo je iskrenih i vrijednih žena koje vuku stvari. Moramo dati sve od sebe da privučemo druge žene i uključimo mlađe djevojke, djevojčice iz škole, da radimo edukaciju i razbijamo stereotip da je „žena ženi vuk“ i da gradimo više povjerenja i podrške među nama. Evo, sada neku političarku „poguramo“, a ona radi po partijskom zadatku. Trebaju nam političarke kao Alma Kratina ili Jasna Duraković. Mi takve žene trebamo u politici, ali da im niko ne ispere pamet čim budu izabrane.

Aida Feraget, Daliborka Hadžišehić i Neira Raković:

Mlade treba učiti da su svi isti, a opet različiti

Postoje žene koje kažu da ništa ne moraju jer su se u životu dovoljno namorale, a za njih kažu da su u najboljim godinama svog života – ostvarene, dokazane i rade samo ono što žele. Među njima su (poredane abecednim redom) Aida Feraget (Sarajevo), Daliborka Hadžišehić (Doboj) i Neira Raković (Bihać).

Kao pripadnica srednje generacije, govoreći o prenosu znanja i iskustva među generacijama, Hadžišehić smatra da „mlade treba učiti da svoj identitet grade bez predrasuda, bez osuda, bez mržnje i stvaranja nepotrebnog jaza među njima i da su svi isti, ali ipak različiti s tim da razlike ne smiju biti znak neprihvatanja drugog i drugačijeg, nego da razlike treba prihvati kao sastavni dio osobe“.

Aida Feraget je iz Sarajeva, ima bogato iskustvo u oblasti komunikacija, PR-a i menadžmenta u međunarodnim i humanitarnim organizacijama, kao i nevladinim organizacijama. Majka je dvije kćerke, a svoje profesionalno iskustvo „koristi za promociju prava onih čiji glas se baš i ne čuje“ ili se njihova prava ne doživljavaju „bitnim“.

„Aktivizam mi omogućava da se borim za sistemske promjene koje mogu unaprijediti društvo u cjelini tako da se problemi s kojima se suočavaju marginalizovane grupe ne moraju stalno iznova rješavati. Aktivizmom se bavim kako bih adresirala uzroke tih problema, radila na njihovom iskorjenjivanju i stvaranju okruženja u kojem svi imaju jednake prilike i prava. Kako sam odrastala i sazrijevala, aktivizam je za mene postao način da se suprotstavim nepravdi i dam svoj doprinos izgradnji pravednjeg društva. Biti aktivna, govoriti i djelovati postalo je nešto što je za mene neizostavno, jer šutnja jednostavno nije opcija kada se suočavamo s problemima koji pogađaju toliko ljudi oko nas“, kaže Feraget i napominje da su „njena strast položaj i prava žena, položaj i prava osoba s poteškoćama, osobito djece, položaj i prava LGBTQ osoba, dobrobit životinja i ljudska prava pušača“.

Od ženskog aktivističkog pokreta u BiH očekuje da postane glasniji i vidljiviji, da razvije snagu koja može značajno uticati na društvene promjene.

„Voljela bih dočekati ženski pokret koji je najsličniji navijačkim skupinama: da ima sve uzraste, najrazličitije lične priče, najrazličitije vidove obrazovanja, vrijednosti, ekonomski slike, ali su svi objedinjeni i okuplja ih ljubav za klub. Takvu podršku za žene želim. Želim vidjeti kako se različite grupe unutar pokreta udružuju kako bi pružile jedne drugima podršku i zajednički radile na ostvarivanju pravde i jednakosti. Antifašizam je za mene univerzalna vrijednost koja treba biti temelj svakog aktivističkog rada. Borba protiv svih oblika ekstremizma, mržnje i diskriminacije je ključna za očuvanje slobode i jednakosti. Potrebno je razviti i održavati vrijednosti antifašizma kako bismo osigurali da se svi ljudi tretiraju s poštovanjem i dostojanstvom“, kaže Feraget.

Od dosadašnjih postignuća ili pobjeda izdvojila bi to što žene sve manje šute i sve više progovaraju o femicidu, nasilju u porodici, silovanju.

„Daleko od toga da to može biti pobjeda, ali ne mirujemo, ne prihvatamo situaciju...“, kaže Feraget.

Smatra da je najveća prijetnja razvoju demokratskog društva u BiH politička korupcija i nedostatak odgovornosti vlasti prema građanima, ali i nezainteresovanost građana ili čak nerazumijevanje koliko je svaka osoba u društvu moćna i bitna.

„Bitno je da ljudi shvate svoju moć i odgovornost, da prepoznaju da njihovo angažovanje može imati značajan uticaj na oblikovanje društva. Samo kroz aktivno učešće i zajednički rad možemo prevazići izazove i graditi demokratsko društvo u kojem svi imaju jednake šanse i pravo na glas“, kaže Feraget i zaključuje da šutnja i nečinjenje nikada nisu donijeli promjenu na bolje.

„Kada građani pasivno prihvataju status quo ili se ne angažuju u pitanjima koja su

im važna, doprinose održavanju postojećih problema i prepreka.“

U Doboju pak Daliborka Hadžišehić, ekonomistkinja, asistentkinja u nastavi, političarka i samohrana majka, kaže da je u aktivizam ušla iz srednjoškolskog volonterizma i da je njen ideja bila da potiče žene da se uključuju u političke stranke/partije/pokrete.

Ona smatra da su najveća prijetnja razvoju demokratskog društva i ljudskih prava u BiH nacionalne stranke koje su počele da se instaliju od vjerskih zajednica do školstva, a kao nusprodukt isporučuju podijeljenost građana po etničkom principu.

„Stvorio se etnički kolektivizam u političkom, a i društvenom organizovanju. Došlo je do nefunkcionalnosti političkog sistema, skupe državne uprave, kriza u lokalnim samoupravama, korupcije, preživljavanje starije populacije od niskih penzija, (ne) zaposlenih i ratnih vojnih invalida koji štrajkuju nezadovoljni socijalnom situacijom i (ne)uslovima života te ono što mene lično pogoda, a to je odlazak mlađih, i ne samo njih, nego i kompletne porodice napuštaju državu radi najveće pretnje za demokratsko društvo, a to su politike etnonacionalnih stranaka“, zaključuje Hadžišehić.

Od ženskog aktivističkog pokreta očekuje da bude platforma za zajedničko učenje što za sada u BiH ne vidi kao praksu.

„Žene uglavnom misle da su muškarci bolji učitelji, to je najvidljivije u politici, a trebale bi, svaka svojim radom i iskustvom, poticati mlade žene na vidljivost i shvatiti da uloga žena nije samo širenje zajednice kao biološkog bića, nego i kao socijalnog bića sa svojim potrebama. Ne bismo trebale ograničavati se time što imamo moć da rađamo, već trebamo sebi postaviti i druge društvene prioritete, da ne budemo samo radnice, da svoju ulogu u porodici ne spuštamo na niži nivo i da budemo ravnopravne, kako u društvu, tako i porodici“, priča Hadžišehić. Ona primjećuje da Ženski pokret u BiH ima odlične ideje, koje u većini slučajeva imaju pozitivan uticaj samo na one žene koje su osviještene da nisu „robinje“ zajednice.

Neira Raković, pravnica iz Bihaća i članica Organizacije Glas žene, te samohrana majka, kaže da joj je aktivizam urođen – još u djetinjstvu je pokazivala otpor prema nepravdi.

„U tim počecima za mene je značajan bio i prvi PitchWise festival i živi susret sa feministmom, sa mirovnjakinjašima širom Balkana, aktivistkinjama koje su nosile i širile fenomenalnu energiju. Jednostavno – taj sudar u tom trenutku me osvijestio i pomogao da nastavim svojim putem feminističkog aktivizma. Ali odrastati pored Enise Raković, moje majke koja je iznijela ogromne borbe i donijela velike pobjede za prava žena u Unsko-sanskom kantonu, jednostavno je ostavilo neizbrisiv trag, jer živjeti aktivizam u malim lokalnim zajednicama nije jednostavno i snažne liderke su

nam potrebne kao veliki oslonac u našem aktivizmu“, priča Raković.

Kao jednu od posebno vidljivih aktivističkih pobjeda izdvojila bi akciju u kojoj su, nakon smrti jedne porodilje i njene bebe, aktivistkinje Glasa žene i zastupnica u Skupštini Unsko-sanskog kantona Ilda Alibegović izborile pravo za žene da imaju pratnju prilikom porođaja u Kantonalnoj bolnici Bihać.

„Uspjele smo nametnuti agendu kantonalnoj vlasti koja je, preko premijera i Ministarstva zdravstva, rada i socijalne politike, to prihvatila i podržala“, kaže Raković.

Za sebe kaže da je posebno osjetljiva na bol osoba koje su u datom trenutku „slabije“ i nezaštićene, nemoćne kao što su žene, djeca, migrantkinje i obespravljene osobe, osobe s invaliditetom, LGBTIQ+ zajednica i drugi.

„Mislim da je feminism najbliži pravednosti dok je princip ljudskih prava neki opšti koncept koji nastoji da napravi balans između svih i svega, što nekad može značiti i nepravdu prema određenoj kategoriji“, priča Raković.

Kaže da joj je veliki izazov biti aktivistkinja u društvu koje nema nikakvu podršku za jednoroditeljske porodice i samohrane majke.

„Često sam morala da ulažem mnogo više napora da iznesem aktivnosti koje sam željela da uradim jer nema podrške. U tim trenucima podršku mi pružaju moje kolegice feministkinje i roditelji koji na razne načine nesebično, prije svega razumijevanjem i podrškom, pružaju veliku pomoć – hvala im. Pored toga, u našem aktivističkom radu je bilo osuda, odbacivanja, ponižavanja, prijetnji, progona (od institucija), neprimjerenih postupaka prema meni ili meni bliskim osobama. Prepreke prevazilazim borbom i neodustajanjem kad je najteže i najgore jer nekako ne mogu da dozvolim da me slome“, poručuje Raković.

Kao najveću prijetnju razvoju demokratskog društva i ljudskih prava u BiH vidi stalne prijetnje ponovnim oružanim sukobom i korupciju koja dovodi do kršenja ljudskih prava i svih drugih negativnih pojava u društvu.

„S druge strane, izostanak ravnopravnosti i zastupljenost žena na mjestima odlučivanja dovodi do nedemokratije, a ona opet do korupcije. Ali manje je vidljivih i presuđenih primjera teške korupcije koje su počinile žene, jer su žene manje podložne ili više otporne“, zaključuje Raković.

Od ženskog pokreta u Bosni i Hercegovini očekuje više međusobne solidarnosti, manji fokus na ono što je interes donatora i veći fokus na stvarne probleme.

Ana Kotur Erkić:

Nisu nas majke rodile da šutimo

Ana Kotur Erkić, Banjalučanka s brčanskom adresom, iako je fokusirana na prava osoba s invaliditetom, zapravo potiče iz organizacija za ljudska prava. Njeno djetinjstvo i odrastanje odvijali su se u dva paralelna univerzuma – s jedne strane redovne obaveze poput vrtića, škole i učenja, a s druge strane ljekari, vježbe, rehabilitacija i ustanove.

„To znači da sam propustila mnogo društvenih aktivnosti koje su se drugima podrazumijevale jer prosto drugačije nije moglo“, kaže Ana.

Kada je upisivala fakultet, glavna dilema bila je između ekonomije i prava, a izbor je pao na pravo jer je, iako izvrsna matematičarka, zamrzila matematiku zbog razrednika koji je brojao njene izostanke zbog rehabilitacije.

„Kada sam odabrala prava nisam mislila da će se baviti ovim čime se danas bavim, ali na četvrtoj godini profesor međunarodnog prava, Vitomir Popović, pričao je nešto o gradnji lifta za osobe s invaliditetom na fakultetu jer je to tada bilo aktuelno, i obaveza države, a ne nečija dobra volja, i valjda bi ispaо dobar. U tom trenutku je bio politički aktivan, rekao da je grozno gledati roditelje koji svoju djecu nose na predavanja na prvi ili drugi sprat – drugi sprat je tada bio nedostupan za osobe

koje se otežano kreću. Sve moje kolege i kolegice su tada vjerovatno očekivali neku moju reakciju. Ja sam bila svjesna da to nije ni vrijeme ni mjesto jer ču ja svakako živjeti svoj život, a on nije vidio da ja imam invaliditet i da toj priči tu nije mesta, ali je u meni proradio crv i tu je začetak mog aktivizma s tim da ja tada nisam imala glas da propitujem autoritet ili lažni autoritet kao što ga imam danas“, priča Ana Kotur Erkić, koja priprema odbranu magistarske teze.

CURE: Otkud u aktivizmu, kako je počelo?

KOTUR ERKIĆ: Krajem 2013. godine pojavio se oglas Helsinškog parlamenta građana Banja Luka, tražili su novinara ili novinarku koji će raditi na pravima osoba s invaliditetom u okviru projekta IN, odnosno prvog portala za osobe s invaliditetom u Bosni i Hercegovini. Prije toga sam pisala za školske novine u srednjoj školi i na fakultetu i, iako su teme bile vrlo angažovane, sve to nije bio aktivizam, nego jednostavno sklonost ka nečemu. U to vrijeme sam imala problema i unutar porodice jer su se moji roditelji teško nosili s mojom dijagnozom – ocu je bilo teško i da je izgovori, a majka se borila s mojim sposobnostima i odbacivanjem okoline. Kao cjeloživotna učiteljica, izabrala je da me nauči jednu vrijednu stvar, a to je da se borim za sebe i, ako ne mogu fizički, da vičem i galamim kako bih skrenula pažnju. Kada sam počela raditi za Helsinški parlament, bila sam outsider. Zahvaljujući onome što me naučila koleginica Jelena Despotović i onome što sam stekla kroz obrazovanje – našla sam se u aktivizmu. Ni tada nisam shvatala to kao aktivizam i razvoj društvene svijesti, ali sada mogu reći da je sve to pronašlo mene. Sada ljudi oko mene misle da bi bilo šteta da radim bilo šta drugo; aktivizam me danas definiše. Kada je ODIHR ove godine (2024.) objavio izvještaj o braniteljima i braniteljicama ljudskih prava i kada se moje ime našlo тамо, iako je povod bio napad na mene, ukazana mi je velika čast.

CURE: Šta je u ovom trenutku fokus vašeg aktivističkog djelovanja?

KOTUR ERKIĆ: Jedna od tema koja mi je interesantna jeste sigurnost, pogotovo u vanrednim okolostima. Situacije s pandemijom COVID–19 nas je naučila da ništa nije sigurno i stabilno onako kako smo naviknuti i da sve ono s čim se suočavaju aktivisti i aktivistice u Bosni i Hercegovini, ali i širom svijeta, može da postane jedan veliki društveni problem, dakle ne pandemija per se(po sebi), nego svaka druga situacija može da bude iskorištena za stvaranje problema. Istovremeno, stvarno me zanima položaj žena u Bosni i Hercegovini, i iz aktivističke i iz akademске perspektive, a zbog mog osjećaja za nepravdu LGBTIQ+ zajednica mi je fokus iz prostog razloga što su sve prisutniji hate speech (govor mržnje) i antirodni pokreti koji su u posljednje vrijeme vrlo aktuelni. Sve to je nešto na šta ne mogu da pristanem kao čovjek, kao ljudsko biće ne mogu da trpim tu količino nepravde.

CURE: Šta vam je ideja vodilja? Šta vam je cilj?

KOTUR ERKIĆ: S jedne strane je to osjećaj za nepravdu, a s druge strane meni je važno da se ove stvari o kojima pričamo na kvalitetan način stave u fokus i javnosti i društva i zajednice u cijelosti. Malo sam i ljuta jer je dobar dio nevladinog sektora jako površan i ne uzima u obzir sve što je važno da bi se dostigao zadovoljavajući

stepen poštivanja ljudskih prava, niti to tretira na kvalitetan način, odnosno ne adresira probleme tako da se riješe, pa želim to kao aktivistica adresirati na malo višem nivou, odnosno kroz zagovaračke procese kroz koje imam priliku da to radim.

CURE: Kako ste učili, gradili spoznaje?

KOTUR ERKIĆ: Kada sam počinjala, moj „balon“ ili moj krug interesovanja bila je aktivistička priča i naš zajednički cilj. Bilo mi je dovoljno da imam tu perspektivu i da se držim onoga što mi je važno. Međutim, to je potpuno nerealno, i morala sam sagledati i drugu stranu kako bih mogla uticati na ono što rade i eventualno mijenjati to. Uz to, mislim da sam najviše učila od generacija, recimo, moje majke i naših baka, iz prostog razloga što su one nekako bile slobodnije, borbenije i nisu pravile trule kompromise s egzistencijom, kakvi su prisutni kod nešto mlađih žena. To ima veze s revolucionarnom prošlošću, sa svim aspektima socijalizma, ali i s jačanjem žena. Te generacije su bile mnogo direktnije u onome što je zahtjev prema društvenoj zajednici i to mi je dalo alat, samopouzdanje i hrabrost za pozicioniranje sebe u društvu, jer da me odgajao neko mlađi, neko ko je odrastao u ovim turbulentnim situacijama u kojima nije bilo govora o ravnopravnosti – mislim da ne bih dobila sve ono što imam danas. To su žene koje su imale kvalitetno obrazovanje koje danas većina žena nema i koje su odrastale neopterećene svim onim podjelama koje mi danas živimo. Ako bih ipak izdvajala imena, osjećam ogromnu obavezu prema Žarani Papić – imala sam stipendiju koja nosi njeno ime na Rodnim studijama Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, a mogu da izdvojam i Lanu Jajčević jer je ta žena, sa svojom neposrednom pojавom u svemu što radi i sa svojom jednostavnošću, nekako dobar korektiv.

CURE Koliko je i kako aktivizam uticao na vas kao osobu, koliko vas je promijenio od vremena odrastanja do sada?

KOTUR ERKIĆ: Odrastajući na način na koji sam odrastala, nisam mogla dobiti odgovore na mnoga pitanja koja su mi bila važna – mama je bila previše pritisnuta životnim brigama i imala je emotivni upliv u moju situaciju, a Centar „Zotović“, gdje sam provodila mnogo vremena na rehabilitaciji, nije se fokusirao na žensku dimenziju života, jer su tamo sve osobe s invaliditetom tretirane isto. Kasnije, kroz aktivizam, shvatila sam da je poenta u tome da se čuje problem žena s invaliditetom. Kada sam dobila podršku žena koje poštujem, shvatila sam koliko je važno biti u aktivizmu, jer moj zadatak nije samo riješiti moj problem, već kreirati mehanizam za one koje dolaze poslije mene, koji će se suočavati s istim bitkama, i napraviti trasu kojom će moći koračati. Da nisam kroz organizacije za ljudska prava naučila i bila odgajana da propitujem autoritete i postavljam pitanja dok ne dobijem odgovore, danas ne bih imala sigurnost u svoje stavove.

CURE: Jeste li feministkinja i uopšte – kako razumijete feminizam, ima li ga u BiH?

KOTUR ERKIĆ: Svoj feminizam nosim kao posebnu čast, a ne samo kao određenje, jer u svim ovim napadima na feminizam koje živimo i kojima svjedočimo, posebno je važno biti ponosna na feminizam. Naše majke nas nisu rodile da šutimo, a žene se kroz istoriju nisu borile da bismo mi sada odustale. Feminizam je za mene suštinska ravnopravnost svih koji su različiti, gdje ključnu ulogu igraju žene. To je možda malo drugačije od teorijske postavke, ali danas svjedočimo da se feminizam ne tiče samo žena, niti bi trebao, već i muškaraca koji su u društвima poput naših opterećeni patrijarhalnom ulogom i ne dobivaju prostor kao ljudska bića. Žene, kao okosnice svih zajednica, ne samo u biološkom smislu, treba da prenesu ideju feminizma svom okruženju i u tom smislu ne trebaju same nositi teret borbe za ravnopravnost.

Postoji termin koji je Nikola Vučić obradio u svojoj knjizi „*Toskična muškost*“, i to mi je vrlo važno jer lošim odnosom prema muškarcima dodatno pogoršavamo položaj žena, a ne dajemo prostor muškarcima koji se ne uklapaju u stereotipe. Za mene je feminizam i podrška, i pomoć, i kritika, i protesti, i papir na kojem se stavlja sve što nam smeta i delegira institucijama, i reakcija na izjavu političara ili političarke, i glasanje za ženu, i glas protiv lošeg odnosa prema političarkama, i pružanje podrške ženama u politici.

CURE: Koje su najveće prepreke s kojima ste se susretali, kako ste ih prevazilazili i koje iskustvo vas je najviše promijenilo ili uticalo na vas?

KOTUR ERKIĆ: Prije svega, jako mi je važno to što potičem iz organizacije za ljudska prava, a ne iz organizacija koje zagovaraju prava osoba s invaliditetom. Najveća borba tokom mog čitavog aktivističkog angažmana je dokazati da invaliditet nije cijeli identitet. Osobe s invaliditetom, ili bar većina njih, često se konformistički zatvaraju u pokret osoba s invaliditetom i biraju da budu ugroženiji od drugih, kao što su pripadnici romske ili LGBTIQ+ zajednice, jer je tako možda lakše. Moja borba je da se ne saživim s tim stavom. Osim toga, najviše učim iz svake greške koju sam napravila, a najviše sam grijеšila kada sam svijet oko sebe posmatrala boljim nego što zapravo jeste i kada unaprijed ne razmotrim ko su protivnici neke ideje ili inicijative. Nekada je potrebno skinuti „ružičaste naočale“ i prepoznati neprijatelje, a to su često konformisti, ljudi kojima je dobro u njihovoj poziciji. To nije samo jedan neprijatelj, već svaka osoba koja je nekom malom uslugom došla do nečega što joj treba, korupcijom ili na drugi način, osoba koja je došla do cilja brže nego svi mi koji stojimo u redu i čekamo. To su ljudi koji nikada nisu bili na margini ili ozbiljno ugroženi, i kojima je balon u kojem žive dovoljan za život.

CURE: Kako vidite ženski pokret u BiH, šta su najveća vrijednosti, a šta možda greške, ako ih ima?

KOTUR ERKIĆ: Prva asocijacija na ženski pokret u BiH mi je mnogo ruku na različitim stranama koje nemaju dovoljno snage da se povežu. Kada bi se držale zajedno, doatile bi mnogo jači odjek, ali ne treba zanemariti ono što je do sada urađeno: skupljanje informacija na terenu, ukazivanje na goruće probleme, adresiranje rješenja – sve to jako dobro radimo. Raduje me što vidim ogromnu podršku ženama koje u datom trenutku budu ugrožene u svom djelovanju jer su feministice. Ono što

meni nedostaje je solidarnost u koju vjerujemo – sve mi vjerujemo u solidarnost, ali kada treba da je pokažemo, mnogo je toga što nagriza ženski pokret. Istovremeno, ženski pokret je dugo bio pokret tipičnih prosječnih žena, ali nikako da iskoračimo prema ženama na margini, prvenstveno ženama s invaliditetom ili Romkinjama, iako su sve žene na određeni način na margini. Ima nekih stidljivih pomaka, ali ženski pokret nije izgradio kapacitete ovih grupa i na tome bi trebalo raditi, jer je važno razumjeti da su prepreke s kojima se susreću, recimo, žene s invaliditetom veće i teže od prepreka s kojima se susreću sve žene. Također, one pate od sindroma junaka, odnosno priznavanja posebnih zasluga osobama s ratnim invaliditetom, što sve druge osobe s invaliditetom ostavlja van društvene realnosti.

CURE: Šta bi trebao biti fokus djelovanja ženskog pokreta u budućnosti?

KOTUR ERKIĆ: Nama je prije svega neophodan jači mirovni aktivizam jer je ovaj prostor opterećen sukobima. Mi živimo s generacijama koje su opterećene ratom ili koje, iako nisu rođene u ratu, zagovaraju sukobe. S druge strane, živimo u dubokim etničkim podjelama koje su zapravo krinka za ekonomske podjele, što feminizam prepoznaće kao polje svoje borbe i djelovanja, i tu ima puno posla. Trenutno je zaista zabrinjavajući porast snage antirodnih pokreta koji se kriju iza patrijarhalnosti. Oni su uspjeli u Narodnoj skupštini Republike Srpske zaustaviti novi zakon o zaštiti od nasilja u porodici, a u vrlo kratkom periodu nakon toga bilo je više slučajeva femicida, od kojih je jedan bio nad ženom s invaliditetom. Problem nije samo zakon koji će tek doći, nego i vrijeme koje protiče do usvajanja novog zakona, jer u međuvremenu mnoge žene ostaju bez zaštite. Suština njihovog djelovanja je također problematična jer vraćaju prevazidene prakse, poput neravnopravnosti u porodici i odlučivanja o djeci i ženama bez njihovog prava glasa. Ne želim ulaziti u vjerski aspekt, ali ne dozvoljavam da se vjerski elementi uključuju u zakone jer to dovodi u pitanje sekularnost države. Osim toga, oni ne poznaju osnove onoga čemu se protive, poput definicije roda i sličnog. U tom kontekstu je i pitanje prava na život u smislu reprodukcije, posebno u vezi sa selektivnim abortusima, prvenstveno kada su u pitanju osobe s invaliditetom. Postoje informacije o porastu broja abortusa zbog sumnje da bi dijete moglo imati Downov sindrom na osnovu pretraga koje nisu određujuće, kao i informacije da u Crnoj Gori raste broj abortusa jer roditelji ne žele djevojčice. Podržavam pravo žene na abortus i ne želim nikome nametati svoju volju, ali moramo osigurati kvalitetno informisanje o abortusu i o poteškoćama koje dijete može imati.

CURE: Šta vidite kao najveće prepreke razvoju modernog demokratskog društva u BiH?

KOTUR ERKIĆ: To je nejednakost na svim frontovima jer, bez obzira na sav uloženi trud, nemamo svi iste startne pozicije. Važna je i jednakost u obrazovanju, posebno za osobe s invaliditetom i Romkinje, jer iza njih, kada krenu u školu, stoji mnogo truda i odricanja, kako njihovog, tako i njihovih roditelja, o čemu uopšte ne razmišljamo. To je nerijetko prodata jedina krava koju imaju, nošenje djeteta kroz snijeg ili slične situacije – društvo o tome uopšte ne razmišlja. Tu je i nejednakost

pri zapošljavanju, koju čemo tek osjetiti jer smo se dugo fokusirali na nejednakost u platama. Zanemarili smo i stereotipe koji nam dolaze sa društvenih mreža, prema kojima žena mora biti savršena, jer će to postati kamen spoticanja za djevojčice. Konačno, voljela bih da me u društvu koje gradimo predstavljaju žene koje me razumiju, što sada nije slučaj, jer većina žena, kada dobije mjesto u krugu moći, kao da zaborave koliko je iza njih žena kojima duguju to mjesto i kojima su potrebne na tom mjestu u najboljem kapacitetu koji imaju.

Elvedina Dina Alić:

Prekinula sam generacijski način odgoja ženske djece

„Elvedina Alić iz Konjica, feministica, aktivistica, humanitarka, mirovnjakinja, drugarica. Majka četvoro odrasle djece, supruga, dijelim životni prostor s tri mačke i ne volim se izjašnjavati kao njihova vlasnica. Imam sklonost ka pisanju i rado upražnjavam svoje hobije, prvenstveno dekupaž. Nemam slobodno vrijeme jer život smatram slobodom, a vrijeme trošim racionalno, dangubeći, i sretna sam zbog privilegije da budem svjesna svih mikrouspjeha u kojima uživam, na kojima sam zahvalna. Za sebe volim reći da sam žena sa supermoćima koje prepoznam u odabiru da budem korisna zajednici, drugim ženama, djeci, životinjama i da živim poštujući prirodu i svačije pravo da bude ono što jeste.“

CURE: Otkud u aktivizmu, kako je počelo?

ALIĆ: Ne sjećam se da je iko u mojoj porodici njegovao aktivizam kao stil življenja. Potičem iz porodice u kojoj je jedna od vrijednosti bila „o sebi pri sebi“, ali još kao djevojčica sam bila sklona brinuti i o drugima, ne samo o sebi, i tako je bilo čitav život. Pravi aktivistički stil življenja počela sam intenzivno graditi tokom rata, uključivši se u Civilnu zaštitu i podjelu humanitarne pomoći za najugroženije. Nakon rata, moj revolt protiv nakaradnog sistema koji ne štiti ljudе postao je moј život – borba za ljudska prava. Godinama sam nalazila načine da obezbijedim sredstva za stipendije učenicama koje sistem nije prepoznao kao potrebite. Neke od tih djevojaka su sada inženjerke, magistrice menadžmenta, profesorice. Nekoliko njih je dobilo nagrade na

fakultetima kao najbolje studentice. Najveća nagrada je znati da ste bili mala podrška na nečijem putu do uspjeha. To mi je važno. To je pogonsko gorivo mog aktivizma. Sreća. To me čini čovjekom. Dugo sam pisala tekstove na društvenim mrežama, nekada kritikujući vlast, nekada pišući o bilo čemu što život servira. Vidjela sam da imam puno ljudi s kojima se razumijem i koji mi vjeruju. Iskoristila sam besplatni online prostor za pokretanje mnogobrojnih humanitarnih akcija. Svaka od njih je bila uspješna. Kad se malo zamisljam – nekako mi izgleda da nisam ušla u aktivizam, već da me on usisao neobjasnivom silom teže, i nije mi žao zbog toga. Kad bih se opet rodila, birala bih supermoć da budem aktivistica. Dugogodišnji volonterski humanitarni rad me obilježio kao jednu od najvećih pokretačica humanitarnih akcija u mom Konjicu. Ali u jednom trenutku, nije više bilo dovoljno da nabavim lijek onome ko ne može da ga kupi, da obezbijedim knjige i školski pribor za djecu čiji roditelji nisu zaposleni, da obezbijedim školske stipendije, odjeću, obuću, ogrjev i šta sve ne... Jednostavno je došlo vrijeme da rastem u drugom pravcu. Ženski aktivistički pokret je ono što mi je bilo blisko i u čemu sam htjela trošiti svoju preostalu energiju.

CURE: Kako ste učili, rasli...?

ALIĆ: Edukacije koje sam prolazila u Ženskoj mreži BiH, iskustva drugih članica, te mentorska podrška koju sam dobijala od Mreže, bile su platforma s koje sam počela graditi sebe kao feministkinju. Za sve što jesam danas, dugujem sjajnim aktivisticama poput Jadranke Miličević, Selme Hadžihalilović, Dubravke Kovačević i Seide Sarić. Od njih sam učila o feminizmu, ženskom aktivizmu, ženskim pravima, podnošenju inicijativa, kreiranju sigurnih prostora za žene, kao i o ekonomskom osnaživanju žena.

CURE: Jeste li onda feministkinja i šta je za vas feminizam?

ALIĆ: U srcu sam s feminismom u zagrljaju i taj stisak nikad ne popušta. Danas sam prepoznata aktivistica i feministica u svojoj lokalnoj zajednici, a, da budem neskromna – i malo šire.

CURE: Šta je trenutno fokus vašeg djelovanja?

ALIĆ: Fokusirana sam na ekonomsko osnaživanje žena u Konjicu. Ekonomskim osnaživanjem žena objedinila sam humanitarni rad, borbu protiv siromaštva i nasilja nad ženama, socijalizaciju žena i moje lično zadovoljstvo da mogu uživati u promjenama pojedinki koje su vidljive, konkretnе i opipljive. Sve faze aktivizma koje sam prolazila u svom rastu bile su potrebne da iz njih ponesem iskustva koja su mi sada glavni alat u radu.

CURE: Na koji način vas je aktivizam promijenio od kućnog odgoja do onog što ste sada?

ALIĆ: Uvijek imam potrebu naglasiti da nije lako u maloj lokalnoj zajednici isticati se i biti drugačija. Moje „crnoovcovanje“ je najljepši put kojim se može kročiti. Bolan je proces krenuti iz patrijarhalne porodice i rasti slobodna. Od roditelja nikad nisam imala podršku, posebno od majke, rahmetli. Nju je bilo sramota mojih

suprotstavljanja, iznošenja mišljenja, moje potrebe da reagujem na bučniju svađu u komšiluku. Smatrala je da je ženi mjesto u njenoj kući i da joj je jedina briga vođenje domaćinstva. Ja sam radila sve suprotno. Imam tri kćerke i kad vidim njih i uporedim sebe u njihovim godinama – drago mi je što sam prekinula generacijski način odgoja ženske djece.

CURE: Šta je vaš cilj, ideja vodilja i zašto radite to što radite?

ALIĆ: Aktivizam u maloj lokalnoj zajednici praćen je stalnim izazovima. Svaka inicijativa može donijeti nova osporavanja jer se često događa da najobičnija inicijativa u javnom interesu nekome djeluje kao napad lične prirode, ugrožavanje djelovanja, ili kao pokušaj da se promijeni dotadašnja praksa i slično. Puno lakše se stižu neprijatelji jer svaka inicijativa ispravljala neki propust sistema koji nekome drugome odlično služi. Ne znam koji metod koristim da preskočim prepreke na svom aktivističkom putu, ali sam 100% sigurna da se borba, čast, solidarnost i zalaganje isplate.

CURE: Možete li izdvojiti neko iskustvo koje je posebno uticalo na vas?

ALIĆ: Kada bih morala izdvojiti neke od aktivnosti koje sam pokrenula i na koje sam ponosna, svakako bih izdvojila inicijativu pokretanja protesta u Jablanici nakon nasilja koje je vlasnik hotela Jablanica izvršio nad uposlenicom hotela, kao i inicijativu za humanitarnu akciju za nabavku izolatorija i obezbjedivanje boljih uslova za liječenje oboljelih od COVID-a. Ovu akciju sam vodila prikopčana na bocu kisika, kao pacijentica s upalom pluća, dok sam bila smještena u toj ustanovi. Odziv ljudi u oba slučaja bio je nevjerovatan. Najvažnija lekcija koju sam naučila je da uvijek treba neko dovoljno lud i dovoljno hrabar da započne proces.

CURE: Šta biste izdvojili kao najvažnije zasluge ženskog pokreta u BiH?

ALIĆ: Zahvalna sam ženskom pokretu na osnaživanju žena i činjenici danas u BiH imamo veliki broj ženskih nevladinih organizacija koje unapređuju život bosanskohercegovačke žene. Činjenica je da bez ovog pokreta mnoge male lokalne zajednice nikada ne bi imale aktivistice dovoljno hrabre da osnuju udruženja ili da samoinicijativno djeluju.

CURE: Šta bi, po vašem mišljenju, trebao biti fokus djelovanja ženskog pokreta u BiH?

ALIĆ: Voljela bih kada bi ženski pokret u Bosni i Hercegovini bio prodorniji. Trenutno mislim da je važno staviti fokus na educiranje mladih djevojaka i žena i konstantno podmlaćivanje ženske aktivističke mase koja će donositi promjene. Pravile smo greške izgarajući u borbi za dokazivanje neravnopravnosti i samostalnom djelovanju mnogobrojnih organizacija bez uvezanosti i mapiranja najboljih inicijativa. Važno je prepoznati najbolje inicijative i jedinstveno ih podržavati, jednu po jednu! Dati inicijativama vidljivost i gurati ih silno i jedinstveno do realizacije. Za učinkovitiji ženski pokret potrebna je veća uvezanost i saradnja među organizacijama i pojedincima, to je naša snaga! Posebno je važno istrajavati kao feministica u vremenu kad je ženski pokret ugrožen retrogradnim politikama,

zloupotrebom vjere i političkim lobijima. Žena je ravnopravna članica društva s pravima koja joj garantuje Konvencija o ljudskim pravima i ne postoji alternativa. Ravnopravnost je imperativ! Dok mi zdravlje dozvoljava, radiću na osnaživanju žena. Slobodo, budi slobodna!

Anela Kozica:

Prepreka je što mislimo da nemamo pravo da budemo sretne

Anela Kozica je na Facebooku osnovala neformalnu grupu *Posebna mama* za podršku mamama djece s poteškoćama – 2.000 žena su sretne što su dio te grupe jer često prva pomoć dolazi baš odatle. Kozica pojašnjava da je u svakodnevnoj komunikaciji pravilno koristiti i *dijete s invaliditetom* i *dijete s poteškoćama*, ali da nije korektno pomagati kada pomoć nije tražena ili davati milostinju samo zato što dijete ima invaliditet. Anela Kozica je prije nekoliko godina izgubila kćerku Eminu, a sada ima dvoje djece i zaposlena je u Servisnom centru *Dajte nam šansu* u Sarajevu. Za sebe kaže da je feministkinja.

CURE: Odkud u aktivizmu? Kako je počelo?

KOZICA: Bila sam majka djevojčice s poteškoćama u razvoju i „dilala“ sam nutridrink (posebna hrana za djecu s poteškoćama) – napitak za poboljšanje imuniteta koji je nekoj djeci osnovna hrana. Volim reći „dilam“, ali zapravo posredujem među mamama jer neke mame ponekad imaju višak i doniraju mamama koje nemaju. Dosta je skup, jedna flašica je oko 8 KM, a djeca piju dvije-tri boćice dnevno i nekada ih mame ne mogu ni priuštiti. Jednom je na forumu „Pretty Women“, preko Nine Grebo, jedna mama tražila nutridrink za svog sina, a ja sam tada vozila automobil kady i ponudila da sa svojom kćerkom Eminom prikupim boćice po gradu i odnesem toj mami. Tada slučajno naiđem na jednu ženu ispred Inat-kuće; ona mi ubaci u auto paket nutridrinka i pita da li je moja Emina moje dijete. Kažem

da jeste, i ona me povuče za rukav i pozove kod nje jer ima istu kćer kao moja. Prvi put vidim ženu, ali uzmem svoju Eminu u ruke i odem u kuću kod te nepoznate žene i tamo vidim djevojčicu istu kao moja kćerka. Tu se upoznamo – ona se zove Merima, njena kćerka Hana, i mislila je da je sama na svijetu, da ne postoji druga djevojčica s dijagnozom kao njena kćer, a tada prvi put vidi nekoga ko je s istim problemom, s istom dijagnozom, a živ. Tako smo se nas dvije upoznale i pile kafu; kasnije smo se družile, kao sestre mi je sada, nekad mi je i više od sestre. Kad sam došla kući i shvatila koliko bi i drugim mamama bilo super da ih povežem, kako bi mogle razmjenjivati iskustva i sve ostalo – sjednem i napravim Facebook grupu „Posebna mama“. To je bilo 2016. godine u augustu, i prvo smo bile Merima i ja, ali ona je znala dvije mame, ja dvije, i to je bilo to. Sad imamo preko 2.000 mama u toj grupi, svakodnevno razmjenjujemo pitanja, šta da se radi, gdje da se ide... Znači prava podrška smo jedna drugoj – informativna, moralna, psihička, a taj nutridrink i danas dilam iz ruke u ruku – nekoj mami ostane viška, šaljemo u Ženicu gdje nema, dijelimo braunile koje su došle iz Njemačke, PEG (perkutana endoskopska gastrostomska sonda za hranjenje pacijenata koji ne mogu gutati, postavlja se kroz mali rez u trbušnoj stijenci i može biti trajan ili privremen), kolica... ne znam ni koliko smo invalidskih kolica podijelili – jedne su nekom djetetu male, pa hajmo dati nekom drugom... Ne znam šta smo sve tu podijelile, koliko se prijateljstava stvorilo i svega ostalog, ali zapravo na kraju olakšalo život ogromnom broju žena. To na Facebooku je neformalna grupa žena, ali vrlo poznata i znaju je sve mame u BiH. Ako vidiš malo dijete s poteškoćama, odmah pitaš mamu da li je u „Posebnim“.

CURE: Šta je trenutno fokus tvog djelovanja?

KOZICA: Iskreno, posljednje dvije godine sam мало pauzirala, posvetila sam se sebi jer sam se prethodnih godina bavila drugima. Sada imam dvoje djece; moja kćerka Emina je umrla prije šest godina, kada je mojoj drugoj kćerki bilo pet mjeseci, a prošle godine sam rodila sina. Prije sedam godina, kada je otvoren Centar „Dajte nam šansu“ u Starom Gradu, ponuđen mi je posao i logično mi je bilo da pristanem – nekako me srce vuklo. No, nikada nisam odustala od povezivanja; i dalje raznosim taj nutridrink i pomažem mnogim porodicama. Nadam se da će se u narednom periodu opet posvetiti aktivizmu i pravima žena.

CURE: Šta je twoja ideja vodilja? Šta ti je cilj?

KOZICA: Olakšati život prvenstveno majkama djece s teškoćama u razvoju, ojačati ih, povezati, pokazati da nisu same. Nekada potrošim sate i sate na telefonu dok povežem žene. Neki dan me u „Dajte nam šansu“ našla jedna posebna mama iz Švicarske.

CURE: Što je za tebe feminism?

KOZICA: Feminizam nam jako treba, a on znači razumjeti sebe kao ženu, voljeti sebe kao ženu, prihvati, uzeti ono što ti pripada, boriti se za drugu ženu, prihvati je kakva god da je, biti joj prijateljica, solidarna s njom. Nekako u ovom svijetu uvijek smo žene negdje sa strane, koliko god da se borimo.

CURE: Šta misliš, zašto se žene ne uključuju više u politiku ili feminističke akcije i organizacije?

KOZICA: Mislim da je do odgoja; žene ne prihvataju ni svoju ženstvenost, ni svoja prava, bilo šta, nego ostaju podređene muškarcu i porodici. Mislim da je razlog za to odgoj od malih nogu, da nas uče da budemo takve, i onda, dok sazriš, dok sama sebe osvijestiš – prođe ti život i nemaš vremena da se baviš feminismom, osim možda u slučaju, kao kod mene, da te život udari po glavi i po leđima i natjera da se boriš, da shvatiš koliko vrijediš, koliko si jaka i da možeš.

CURE: Kako si ti učila? Iz čega, od koga?

KOZICA: Pa ako uporedim sebe sada i prije 15 godina – ja uopće nisam ista osoba. Ja sebe sada ni u ogledalu, ni u duši ne prepoznajem, ni u mozgu, nikako. Ja i ona Anela od prije se ne poznajemo. Znam samo ko sam bila i nikada se ne bih vratila na to staro, taj patrijarhalni odgoj i to da žensko treba da bude i domaćica, i majka, i kuharica, i spremačica, i zaposlena žena, i sve to da treba, da mora, da se to podrazumijeva. Meni je sad super – imam znanje, ali ne moram i ne podrazumijeva se. Ako želim neki dan da ništa ne radim, čak i da ne brinem o djeci – ima ko će. Sada se ona Anela i ja više ni u putu ne srećemo.

CURE: Kad kažeš da sad ima ko će – jesli li se u posljednjih 15 godina promijenila ti ili svijet oko tebe?

KOZICA: Promijenila sam se ja. Često kažem da sam se ja dva puta udavala, ovo mi je drugi brak. Promijenila sam se jako i često znam reći da, da sam prije 15 godina bila ova sadašnja, ne bih se razvela, znala bih se drugačije postaviti i bila bih ovo što sam sada – samo da sam znala, ali nisam znala.

CURE: Što misliš da li se promijenio i svijet oko tebe u smislu otvaranja nekih novih servisa i uključivanja i drugih žena?

KOZICA: Može se svijet mijenjati koliko god hoćeš, ali ako ne otvorиш prozore i vrata u glavi – ništa se neće desiti, sve je džaba. Ali, jeste se svijet promijenio. Prvo, recimo, ovaj Servis centar – koliko je on meni pomogao kao majci djeteta s teškoćama... Prvi put sam tada mogla dijete ostaviti nekome da se ja bavim sobom.

CURE: Na koji način je tvoj aktivizam promijenio tebe, od kućnog odgoja do onoga što si danas?

KOZICA: Puno samopouzdanja sada imam. Kroz sav taj aktivizam, dokažeš samoj sebi da vrijediš i da možeš, i onda, kada već osvijestiš samu sebe, trudiš se osvijestiti i ostale oko sebe, posebno majke koje sada možda prolaze ono što sam ja prolazila prije 15 godina.

CURE: Šta misliš da je najvažnije što ste „razmijenile“ ti i druge žene s kojima komuniciraš?

KOZICA: Iskustvo. Iskustvo, znanje, ljubav, tu neku međusobnu podršku. Voljela bih da nekada malo ove svoje snage mogu dati drugim mamama koje su zatvorene

u kući i koje kažu da njihovo dijete ne može bez njih ni minute, koje neće izaći jer bi onda bile loše majke.

CURE: Šta su najveća prepreke s kojima si se susretala i kako si ih prevazilazila?

KOZICA: Prepreka je što misliš da nemaš pravo biti sretna, da nemaš pravo baviti se sobom, da nemaš pravo srediti se, našminkati se, imati svoj privatni život, brak, ljubav, partnera, jer si majka djeteta s teškoćama i trebaš se brinuti o tom djetetu. A onda nekako dobiješ potvrdu od društva u stilu: „Vidi je – onakvo dijete, a ona stavila karmin; vidi onakvo dijete, a ona onolike nokte ima.” Ili izađem na ulicu sređena, obučena, čista, uredna i uvijek sam u strahu da će mi neko prići i dati marku. Često se dešava da, kad te vide s djetetom s teškoćama, neko priđe i da marku djetetu. Sad je to nekako spalo s mene, valjda kroz godine, pa se čovjek navikne, ali nikad mi nije bilo svejedno. Možda je to bilo i do mene. Sad izađem sa svojom tipičnom kćerkom i neko priđe i da joj marku kao da kupi sebi čokoladu, i meni je to skroz okej, ali mi nije bilo u redu kad su davali mojoj Emini. Ne znam, možda je i do mene. Generalno, ne volim kada ljudi hoće pomoći, iako to ne tražim – kada unosim kolica u autobus ili radim nešto drugo. Ponosna sam što je Jasmin Džemidžić bio moj prijatelj, s njim sam se divno šalila o tome – on kaže: „Hajde mi pomozi”, ja kažem da neću jer ne pomaže ni on meni, i onda bismo se smijali. Zapravo ne razumijem na osnovu čega ljudi procjenjuju da nekom treba pomoći jer ponekad samo naprave nervozu i nered.

CURE: Kada imaš dijete s poteškoćama sasvim ti je drugačija komunikacija s okolinom, sistemom, institucijama – jesli imala problema, jesli morala učiti zakone?

KOZICA: Prije 15 godina sistem nije funkcionsao kao što sada funkcioniše. Sada je lakše, zahvaljujući i Servis-centru „Dajte nam šansu”. Imate sada i status roditelja-njegovatelja, majke mogu da imaju radni staž. Pristup institucijama nije bio lagan, pogotovo ako imate dijete u kolicima – odete u općinu, pa onda čekate hoće li vam se ko smilovati, da vam nešto kaže. I to me ponukalo da napravim ovu grupu – sada ništa ne može biti sakriveno. Desi se da vam ne daju neki zahtjev-papir, kažu da to ne postoji, ali ja sam s vremenom ojačala, pa kažem: „Dajte mi prazan papir, ja ću ga napisati.” I prolazilo je. A sad mama koja ne zna pita u grupi, druge mame joj kažu kako će, recimo, refundirati troškove prevoza, koji obrazac, kome da se javi, i ti već imaš sve.

CURE: Da li su djeca s invaliditetom drugačije vidljiva sada nego prije 15 godina?

KOZICA: Jesu! Kada sam ja bila dijete, ne sjećam se da sam poznavala nekoga s poteškoćama ili invaliditetom. Čak nisam ni znala da postoje, a ako bih nekog i vidjela na ulici – mama bi rekla: „Nemoj gledati,” i to je bilo to. Kada sam ja dobila dijete s teškoćama, najteže mi je bilo prihvatići da ona ima teškoću, čisto zato što sam se bojala šta će narod reći. To je bilo u meni. I jednom, dobro se sjećam, bila sam

u bolnici u izolaciji s jednom mamom Lejlom koja ima sina Ajdina. Tada je Ajdin imao 5–6 godina, a Lejla, osviještena, fina, pametna žena. Moja kćerka ima 3–4 mjeseca, ja možda 23 godine, samohrana majka djeteta s poteškoćom, i Lejla vrlo ponosno slika Ajdina, a ja je pitam kako je nije stid, a ona kaže da svijetla obraza, ponosno, svaki dan ide s njim van i da je ponosna na njega. Nikad mi niko nije dao takav vjetar u leđa. Kaže mi: „Čim izadete iz bolnice, ti nju u kolica i svijetla obraza – ko te bude hranio možda ti može nešto reći, a drugi niko ništa, najvažnije je da sama svoje dijete prihvatiš.”

CURE: Šta bi, po tvom mišljenju, trebao biti fokus djelovanja ženskog pokreta u BiH?

KOZICA: Treba nam svuda više žena, ženama je data pamet, a muškarcima snaga. Ipak mislim da je za ženu najvažnije ekonomsko osnaživanje, da ima svoj novac i da ne ovisi o muškarцу i porodici, da čim može počne da radi, da se nečim bavi, da samu sebe osnaži, da ima svoj dinar u rukama i onda je sve lakše.

CURE: Šta misliš da su dobre, a šta loše strane ženskog pokreta?

KOZICA: Mislim da smo u nekim stvarima mi žene same sebi skočile u stomak – dobile smo prava da glasamo, da radimo i mnogo žena je preuzele previše obaveza i nisu ih dobro rasporedile, pa sada rade, a onda trče po djecu u vrtić, trče kući... zatekne ih sve ono što su ostavile. Mislim da nismo lijepo rasporedile obaveze i prava. S druge strane, lijepo je kad imаш puno žena iza sebe, kad se možeš nekom javiti kad si u nevolji. Mene je u starom stanu napao jedan komšija, ali se Selma iz Fondacije CURE javila i pitala treba li da dođu, ima ih 50 – jako puno znači kad imаш vojsku žena iza sebe, kad ih imаш. Došle su i sve moje žene iz LGBTIQ+ zajednice. Ali recimo nisam doživjela da institucije uvažavaju ženski pokret, da ga doživljavaju kao partnera ili nekoga koga bi mogli poslušati. Mislim čak da smo im i dosadne.

CURE: Šta onda misliš da je prepreka razvoju demokratskog društva i ljudskih prava u BiH?

KOZICA: Korupcija, neosjetljiva vlast, a možda i nezainteresovanost jer se mnogo stvari radi površno. Krenite od centara za socijalni rad – moje dijete je bilo s poteškoćama i mogla sam s njom da radim šta sam htjela, nikada niko nije došao da vidi kako je. Možda bi i htjeli, ali nemaju ni ovlasti.

Adisa Likić:

Etničke netrpeljivosti nismo smjeli prenijeti na mlade

Adisa Likić iz Vareša je osnivačica Udruženja „Zvijezda” koje je u početku trebalo pružiti podršku ženama koje su preživjele ratno seksualno nasilje, bez obzira na njihovu etničku pripadnost, ali se, kaže, „vrlo brzo pokazalo da svaka žena treba podršku, bez obzira na ratno iskustvo.”

CURE: Kako je počelo, otkud u aktivizmu?

LIKIĆ: Moj aktivizam je počeo nakon rata u BiH, inspirisan ili isprovociran događajima koji su zadesili Stupni Do u Varešu.

CURE: Šta je vaša pokretačka snaga, zašto radite to što radite?

LIKIĆ: Položaj žena u BiH, pa tako i u našem Varešu, nije dobar. Potrebno je puno rada na društvu i u samom sistemu da bi se istinski shvatila uloga i potrebe žena. Naše Udruženje je godinama unatrag radilo na ekonomskoj podršci ženama, ali smo osigurale i siguran prostor u kojem žene mogu ostaviti svoje probleme i istaknuti potrebe koje nisu prepoznate u društvu i u kući. Energija koja se kreirala u takvom sigurnom prostoru donijela je ženama osjećaj zajedništva i snage, a u saradnji s mnogobrojnim organizacijama gradile su svoje kapacitete i znanja. Izgradnja kapaciteta je ključna jer su na taj način žene stekle hrabrost za jasnu artikulaciju svojih inicijativa.

CURE: Šta je trenutno fokus vašeg djelovanja?

LIKIĆ: Nastojimo razvijati ekonomsku podršku za žene, poticati razvoj poslovnih poduhvata i zainteresovanim ženama nuditi usluge i podršku kako bismo doprinijeli finansijskom jačanju naših porodica. Obilježavanje ratnih zločina nastaviće se kako bi mlade generacije pamtili i borili se protiv rata. Fokusiraćemo se na to da budemo učiteljice mladima, prenositi svoja iskustva i znanja kroz razne projekte, te isticati vrijednosti umrežavanja. Nastaviće se i zalaganje za osiguravanje mjesta za stolovima gdje se donose odluke, uz nastojanje uključivanja u političke procese, jer je to imperativ za zdravu i prosperitetnu zajednicu.

CURE: Na koji način vas je promijenio aktivizma, od kućnog odgoja do onog što ste sada?

LIKIĆ: Aktivizam, kao i feminizam, promijenili su me na način da sam postala svjesnija svojih kapaciteta i svoje uloge u društvu i sistemu. Smatram to izuzetno važnim za svoje psihofizičko zdravlje.

CURE: Šta bi, po vašem mišljenju, trebali biti prioriteti ženskog pokreta u narednom periodu?

LIKIĆ: Smatram da je vrijeme za uvođenje promjena u kojima glasovi mlađih ljudi imaju veću važnost. Vrijeme je da mlade žene dobiju prostor za upravljanje tempom ženskog pokreta i da uvode promjene koje su dobre za njihov rast i razvoj. Starije aktivistkinje trebamo biti podrška i prenositi svoje iskustvo, ali ne smijemo više nametati svoje ideje jer je očigledno da nisu uvijek ispravne. Najveća greška koju smo do sada napravile jeste da smo dozvolile da je sve manje mlađih žena u aktivizmu, na našim susretima, i mislim da je to zato što naše metode i ideje nisu u skladu s njihovim potrebama i idejama.

CURE: Šta vidite kao najveću prijetnju razvoju demokratskog društva i ljudskih prava u BiH?

LIKIĆ: To je, prije svega, prenošenje etničke netrpeljivosti koje nismo smjeli prenijeti na mlade, jer oni ne smiju plaćati cijenu grešaka i nasilja iz prošlosti. Oni trebaju znati činjenice kako bi bili svjesni čega se trebaju čuvati. Uz to, korupcija i kriminal, koji dolaze sa svih strana u našoj državi, ugrožavaju demokratiju i pravo na sigurnost svih građana i građanki.

Mersida Mešetović:

Značaj svakog pojedinca/ke je ogroman

Mersida Mešetović je jedna od rijetkih žena u BiH koja je imala uspješnu vojničku karijeru, a potom je osnovala udruženje žena koje su bile pripadnice Armije BiH.

Diplomirala je na Fakultetu političkih nauka na odsjeku Opštenarodna odbrana, što je bio njen ulazak u svijet uniformi. Tokom rata bila je pripadnica Armije Republike Bosne i Hercegovine, a karijeru je nastavila u Vojsci Federacije BiH. Na početku osnivanja bila je i pripadnica Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Karijeru je završila 2016. godine s činom brigadira, postavši prva žena s tim činom u OS BiH.

Ima dva sina, od kojih je jedan vojno lice, jedno unuče, a trenutno sa suprugom živi s jednom mačkom.

CURE: Otkud vi u ženskom aktivizmu? Kako je počelo?

MEŠETOVIĆ: Nikada na poslu nisam imala ozbiljne probleme poput mobinga ili uznemiravanja, ali kada se ide ka vrhu profesionalne piramide, pojavi se odbijanje ili isključivanje u stilu „šta će ona, žena“ i slično. To se ne primjećuje na dnu piramide gdje je mnogo ljudi, ali kako se penjete kroz tu piramidu, sve je manje ljudi, i žene postaju vidljivije, dok muškarci djeluju vrlo suptilno, mnogo su bolje organizovani, više se druže, i znaju stvarati svoje lobije koji isključuju žene. I nije tako samo u

vojsci. To je u meni probudilo želju da zaštitim žene od tog negativnog odnosa prema njima tokom razvoja karijere, pa sam odlučila više raditi na tome i na povećanju broja žena. Tada sam bila u zajedničkom štabu, nosila čin pukovnika, a iznad mene su bili brigadiri i generali. U mom planu išla mi je na ruku i UN-ova Rezolucija 1325 „Žene, mir i sigurnost“ jer, ako želimo više žena u mirovnom procesu, mora ih biti više u vojsci. Nažalost, ta rezolucija je bila nedovoljno zapažena i korištena. Moj čin mi je bio neka garancija da imam snagu i moć, ali mene je zanimalo da budem na terenu, da radim s mladim ljudima u sistemu i brišem podjele na muško – žensko, kako bi glavni postulat bio kvalitet izvršenja poslova i zadataka. Međutim, naišla sam na otpor. U to vrijeme, kao vojna dužnosnica, u saradnji s NATO-štabom, putovala sam po BiH, odlazila u mala mjesta i objašnjavala ljudima zašto je bitno da imamo žene u vojsci i da budemo dio globalnih integracija. Istovremeno, unutar sistema sam organizovala konferencije, pripremala odgovarajuće akte u saradnji s Agencijom za ravnopravnost spolova, te smo imali koordinaciono tijelo na nivou Ministarstva odbrane. Moj lični interes tada je bio da budem dio promjena koje bi se trebale dešavati, pogotovo u kontekstu rodne ravnopravnosti i osiguravanja ženskih ljudskih prava.

CURE: S kakvim problemima se tada srećete i kako ih rješavate?

MEŠETOVIĆ: To je prije svega bilo onemogućavanje napredovanja i zanemarivanje uspjeha. Na primjer, bila sam prva žena iz OS BiH u misiji u Etiopiji i Eritreji, i prva žena koja je tamo vodila jedan sektor, ali нико to nije priznao na bilo koji način. Umjesto toga, propitivalo se kako sam uopšte otišla tamo ili se tvrdilo da sam samoinicijativno tražila produženje.

CURE: Koja su vaša profesionalna iskustva koja ste pokušali popraviti kroz svoj aktivizam?

MEŠETOVIĆ: Prije svega, vidjela sam da su žene, i profesionalno i van profesije, u potpunom zapećku, a posebno kada izadu iz profesije. Na primjer, žene koje su demobilisane nakon gašenja Armije Republike BiH i koje su se vratile kućama da budu domaćice ili nastave svoje profesionalne karijere bile su sasvim zaboravljene. Naše kolege s kojima smo proveli 3,5 godine zaboravile su na nas – napravili su monografiju o našoj brigadi kroz koju je prošlo 130 žena na raznim dužnostima, od pomoćnika načelnika štaba za finansije, za personal, preko dužnosti sekretara, dužnosti u jedinici veze, kao sanitetlje, do rada u kuhinji na spremanju hrane. Te žene su u monografiji dobile mjesto u jednoj fusnoti! Dakle, ovlaš su spomenute, i to je, u najmanju ruku, sramota. Te žene su pravile hljeb, izvlačile ranjenike... Sličan je slučaj i s ostalim jedinicama, a sada žene pokušavaju da se malo više organizuju, ali su letargične, umrtvljene, i često odustaju od borbe. Moramo imati više žena političarki, jer ako na vrhu nemamo žena, ko će voditi računa o rodnoj zastupljenosti? Ali, problem je što žene, kada dođu do određenih pozicija, često zaborave na druge žene. Prvo smo u Ilijasu formirali Udruženje pripadnica Armije BiH, pa smo se registrovale na državnom nivou, i nastojimo okupiti sve žene koje su bile pripadnice Armije BiH. Sada se trudimo da se družimo, povezujemo, i vidimo šta nam je potrebno za buduće aktivnosti kako bismo osnažile žene psihofizički i osigurale im psihološku podršku.

CURE: Koliko je vas kao osobu promijenio i rad u vojsci i sretanje sa ženama kroz aktivizam?

MEŠETOVIĆ: Definitivno mogu reći da me vojna karijera izgradila kao odgovornu i disciplinovanu osobu. Ponosna sam na svoj timski duh koji ljudi vrlo brzo prepoznaju kada biraju vođu. To mi se desilo kada sam bila na školovanju u Americi – ljudi iz 53 zemlje su, nakon samo 7 dana poznanstva, mene izabrali za lidera klase, i na to sam jako ponosna. To je ono što me definiše kao osobu, radnika i profesionalca.

CURE: Kako učite, kako nadogradujete svoja znanja?

MEŠETOVIĆ: Radim i volontiram u udruženju za djecu s poteškoćama u razvoju. Družim se sa ženama, pozivam ih na akcije u našoj okolini, pometem ispred zgrade, ostavim vodu mačkama na ulici, pokupim papire u parku gdje se moje unuče igra. Istražujem šta se događa u drugim društвima – u švicarskoj vojsci nema žena, u Italiji ih ima 1 posto, u austrijskoj vojsci najviši čin za ženu je kapetan... i pitam se zašto mi imamo tako negativan odnos prema našem društvu.

CURE: S obzirom da ste vojno lice, kako komentariшete slučaj žene koja je zbog marame morala napustiti vojnu službu?

MEŠETOVIĆ: Zakon je jasan, i dok je takav kakav je, treba ga poštovati, ali ga je moguće promijeniti. Na primjer, maramu u vojnoj službi dozvoljavaju Velika Britanija, Kanada, ali i još neke zemlje. O ljudskim pravima ne možemo govoriti izvan zakona, ali zakon možemo mijenjati ako je to potrebno.

CURE: Šta biste voljeli prenijeti ženama koje to još nisu imale priliku saznati?

MEŠETOVIĆ: Prvo i osnovno je to da ljudi, a posebno žene, često ne shvataju koliki je značaj svakog pojedinca, bez obzira na to koliko se njihova uloga može činiti malom. Kada se okupi dvadeset ljudi s tim malim ulogama, zajedno dobijaju na snazi, ali samo pod uslovom da su dio tima i da ne podležu manipulacijama, da ih neko ne može kupiti za večeru, sto maraka ili za neku korist. U svakoj sredini, kada se pet ili deset ljudi ujedini sa svojim mentalnim kapacitetima i voljom, mogu donijeti promjene. Međutim, naše društvo boluje od letargije i nezadovoljstva, a često ostajemo u sjeni tog nezadovoljstva, bez pravih nastojanja da se stvari promijene. Nedavno je 25.000 ljudi izašlo na ulicu da pozdravi košarkaše. Zamislite da se pola tog broja okupi ispred Parlamenta ili Predsjedništva – nema toga što se ne bi moglo promijeniti. Nažalost, previše kalkulišemo i brinemo o ličnoj koristi. Pogledajte žene u Meksiku – iako je Meksiko mnogo opasniji u sigurnosnom smislu, žene su se izborile da narko bosovi ne mogu ulaziti u lokalne zajednice. Neke su izgubile živote tokom tih akcija, ali su uspjеле. Koliko žena kod nas izade na ulicu kada se desi femicid? Nažalost, ništa što se dešava u našem društvu ne izaziva stvarnu reakciju građana.

CURE: Kako vidite ženski pokret u BiH?

MEŠETOVIĆ: Ne možemo zanemariti ono što je postignuto u kontekstu prenošenja međunarodnih akata i standarda u BiH. CEDAW konvenciju potpisali smo 1993.

godine, što pokazuje nevjerovatnu snagu i viziju ženskog pokreta u BiH, a tu su i UN-ova Rezolucija 1325 i mnoge druge koje su proizašle iz toga. Formiran je veliki broj organizacija, od kojih su mnoge vrlo uspješne, ali su prilično razjedinjene. Nema ni društveno prepoznatih uspjeha – usvojeni su dobri zakoni, ali nedostaje primjena. Mislim da bi bilo bolje ako bismo se pretvorili u pokret, povezujući se, ali zadržavajući svoje identitete. Potrebna nam je analiza o tome šta se dešava, zašto se ne poštuje ono što je već ušlo u zakone, šta su žene u vlasti postigle u kontekstu ženskih prava i gdje je prodornost žena iz nevladinog sektora u politici.

CURE: Kada ste već sve to pobrojali, šta je, po vašem mišljenju, najveća prijetnja razvoju demokratskog društva i ljudskih prava u BiH?

MEŠETOVIĆ: Nekorištenje raspoloživih resursa, a žene su resurs društva. Zašto nikо tokom rata nije rekao da im žene ne trebaju?

CURE: I šta bi onda trebao biti fokus djelovanja ženskog pokreta?

MEŠETOVIĆ: Umrežavanje, bolja povezanost i insistiranje na maksimalno osviještenim i nepotkupljivim ženama u političkom miljeu ključni su za primjenu zakona i rad s mладим ženama, posebno onima u srednjim školama. Bojim se da se nevladin sektor, opterećen preživljavanjem i opstankom, zatvorio u sebe, a ne smijemo dozvoliti da se izgubi ono što je već postignuto.

Varja Nikolić i Roksanda Mičić:

Osobe treće dobi predstavljaju moćnu investiciju

Aktivistkinje Varja Nikolić (Sarajevo) i Roksanda Mičić (Istočno Sarajevo) imaju mnogo aktivističkih iskustava iza sebe – jedna publikacija bila bi nedovoljna da se pobroje sva njihova postignuća. O životnoj dobi i aktivizmu, Roksanda Mičić kaže da je dobro otici u „mirovinu“ s napunjenih 65 godina, ali da se to odnosi na odlazak na posao i 8 sati obaveznog rada, a ne na aktivnosti koje sami biramo i planiramo.

„Mislim da je upravo zbog toga mnogo žena aktivnije nego ikada, jer mogu sve, a ne moraju ništa“, kaže Mičić.

Varja Nikolić to potvrđuje svojim radom.

„Trenutno radim s 10 aktivista – gradana treće životne dobi, što se naziva Grassroots demokracija, i pripremam dokument za razvoj građanske participacije starijih osoba u oblikovanju društvenog života u Kantonu Sarajevo. Cilj je da vlast pristupi izradi i donošenju Sektorske strategije kroz koju bi starije osobe imale mogućnost učešća i uticaja na donošenje odluka koje se tiču kvaliteta njihovog života. Dokument smo dizajnirali i radimo na lobiranju prema vlastima Kantona Sarajevo. Poseban akcent stavili smo na percepciju društva, koje starije osobe stigmatizira kao ‘ekonomski teret’ i ‘socijalno nekoristan segment’ društva, umjesto kao moćnu investiciju koja

je voljna uložiti svoje resurse – stečene profesionalne kompetencije i vrijeme – u društvene procese. Ova Inicijativna grupa posjeduje visoku motivaciju za građansku participaciju i smatramo da je saradnja s mladima krucijalna za dalji razvoj društva“, pojašnjava Nikolić.

Obje žene pričaju kako se s odlaskom u penziju promijenio njihov odnos prema aktivizmu.

„Odnos prema aktivizmu mijenja se kroz različite faze života, što je uslovljeno ličnim razvojem tokom godina, kao i razvojem društvene zajednice u kojoj živimo. Ono što je statično, odnosno nepromjenjivo, za mene je aktivistički način života koji vodim. Učestvovati, dati se zajednici, raditi na promjeni koja bi bila dobra za mene i druge. Pokrenuti se, dobro se organizovati i odrediti prioritete. Sve počinje od porodice, mlađih dana. Kada je moj tata bio predsjednik Mjesne zajednice Marijin Dvor, gdje sam rođena i odrasla, uvijek bi govorio da se treba angažovati u MZ i kada bi mi došla prijateljica u posjetu, on bi je pitao da li nešto radi u mjesnoj zajednici, a ja to tada nisam razumjela“, priča Nikolić. Kaže da sada nikada ne govori da je penzionerka, nego da je aktivistica.

„Činjenica je da se više angažuješ u nevladinom sektoru ili nekim neformalnim grupama, pišeš i radiš na realizaciji projekata, družiš se, upoznaješ nove ljude i naprsto ponekad nemaš vremena za sve“, kaže Nikolić.

Mišić priča da je od 1997. godine pratila stvaranje nevladinog sektora i uvođenje koncepta ljudskih prava u BiH, te je tako shvatila velike potencijale tih promjena, pa je željela osnovati udruženje, ali poslovne i porodične obaveze to nisu dozvoljavale.

„Kada su djeca odrasla i otišla od kuće, a moje radno vrijeme i putovanje do posla se skratilo na 9 sati, odlučila sam da se angažujem u zajednici i zajedno s drugima pokušam promijeniti što se može promijeniti na bolje. Naša prva akcija bila je čišćenje dijela mjesne zajednice od rastinja, koji je pogodan za provođenje slobodnog vremena mlađih. 2013. godine okupila sam neformalnu grupu građana s ciljem poboljšanja života u zajednici, i 2014. godine smo registrovali Udruženje građana Probudi se, koje i danas uspješno djeluje, posebno na poboljšanju ravnopravnosti spolova, ekologiji i pomoći ugroženima. Mi smo jedno od prvih udruženja u Istočnom Sarajevu koje je uspješno djelovalo i afirmisalo nevladin sektor u javnosti, i mislim da smo doprinijeli buđenju svijesti i ohrabrvanju svih ljudi sklonih aktivizmu, sa željom da mijenjaju nešto u društvu“, kaže Mišić.

Kaže da pokretačku snagu nalazi u dvije maksime: svijet bi bio idealno mjesto za život kada bi svako učinio ono što je do njega i da je svako dužan, prema sebi i drugima, da čini svijet boljim.

„Moja ideja vodilja je da sve mora biti logično, pravedno i pravično kako bi se izgradio dobar sistem, a život pojedinca i društva bio kvalitetan. Druga ideja je da

ništa nije nemoguće, samo treba htjeti i raditi“, kaže Mičić.

Nikolić se, s druge strane, u svom radu uvijek oslanja na ono što je korisno za zajednicu, a njena vodilja su ljudska prava.

„Najvažniji mi je rad na terenu i razgovor s ljudima o njihovim problemima, uvijek s ciljem da pomognem ako sam u mogućnosti ili barem podijelim neko svoje iskustvo. Radeći u OSCE-u 2005. godine kao menadžerica za razvoj lokalne zajednice, napisala sam Teze za rad na terenu, shvatajući teren kao živ organizam gdje šabloni nisu poželjni“, priča Nikolić.

Obje ove aktivistkinje u trećoj životnoj dobi za sebe kažu da su feministkinje.

„Feminizam vidim kao borbu žena za ravnopravan odnos u društvu i porodici, ekonomsku nezavisnost, uključivanje u društvene procese, borbu za ženska ljudska prava, te protiv nepravde prema ženama. Također, feminizam podrazumijeva biti aktivistica i pokretačica promjena. Potrebna je i široka edukacija o feminismu, posebno među mladima, jer kod nas postoje određene predrasude prema pojmu feminizma i feministkinjama, uglavnom s negativnom konotacijom. Zato je važno rušiti te predrasude“, pojašnjava Nikolić. Mičić dodaje da je feminism borba za jednakost svih ljudi, bez obzira na spol i seksualnu orijentaciju.

„Feminizam je s vremenom dobio negativne konotacije i percepciju u društvu, posebno u konzervativnim i patrijarhalnim sredinama. Tome su doprinijeli i oni koji ne žele promjene tradicionalnih odnosa između spolova, pa su feminism poistovjetili s borbom za prava LGBTIQ+ zajednice, kao i oni koji pokušavaju nametnuti radikalne promjene brzo i prvenstveno kroz publicitet, a bez suštinskog rješavanja problema“, kaže Mičić. Zaključuje da je feminism danas potreban kao i ranije, ali da mnogi koji se njime bave ne rješavaju ključne probleme poput ekonomskog osnaživanja žena i položaja žena u manjim sredinama, koji je značajno drugačiji u odnosu na gradove.

Obje aktivistkinje vide nacionalizam, koji ne jenjava, kao najveću prijetnju razvoju demokratskog društva i poštivanju ljudskih prava u BiH. Također, ističu zaustavljanje mirovnih procesa započetih nakon Dejtona, nedostatak političke volje za priznavanje ratnih zločina kao preduslova za pomirenje, te neodgovornu vlast.

„Veliku prijetnju predstavljaju sve prisutniji oblici fašizma, a najgore je što se on danas multiplicirao, što otežava borbu i predstavlja veliku prepreku razvoju demokratskih procesa, posebno za mlade ljude. Najveće prijetnje su političke partije s nacionalističkim predznakom koje već 30 godina, svaka na svoj način, drže svoje narode zarobljenima. Bosna i Hercegovina se može usporediti s kućom bez temelja i krova, koja lebdi u vremenu i prostoru. Potrebno je izgraditi krov i temelj: reformu Ustava, jačanje institucija BiH i organizirane, aktivne građane kao integrativnu nit“,

kaže Nikolić. Mičić smatra da je vlast problem jer „nema dovoljno znanja, mudrosti i informacija da donosi odluke ili zastupa druge“.

„Čula sam izreku da ‘ako su sve budale na jednoj strani, ne znači da su u pravu’. Sloboda govora dovela je do opšteg haosa u javnom diskursu, kao i govora mržnje, i izgleda da je demokratija pojela samu sebe. Posebno pitanje je da li se iza paravana demokratije kriju snage koje nama vladaju za svoju, a ne za našu dobrobit, te zloupotrebljavaju demokratiju da to što uspješnije čine“, zaključuje Mičić.

U ovom kontekstu, Mičić smatra da ženski pokret u budućnosti treba da se fokusira na obrazovanje i osnaživanje žena za preduzetništvo i rukovodeće položaje u privredi i politici, sistemsko rješavanje problema nasilja nad ženama, te više okretanje ženama iz najsiromašnjeg sloja bh. društva, kao i onima u ruralnim i malim mjestima, čija su prava još uvijek zapostavljena.

„Najznačajniji rezultati ženskog pokreta u BiH su pravno regulisanje ravnopravnosti spolova, vidljivost žena i njihovih uspjeha uopšte, kao i borba za ravnopravnost. No, najveći problem su rascjepkanost i dupliranje aktivnosti različitih udruženja i aktivistkinja, kao i nedovoljna solidarnost i sinergija među njima“, zaključuje Mičić.

Nikolić kaže da bi voljela vidjeti da Ženski pokret u BiH bude autentičan, širok pokret, jasnije vidljiv i pristupačan mladim osobama.

„Treba nam povratak korijenima antifašizma, poput Antifašističkog fronta žena (AFŽ), s fokusom na četiri pravca: ravnopravnost spolova, edukaciju, osnaživanje žena i njihovu uključenost u društveni razvoj i politički život. Sve to imamo i sada, ali rezultati su nedovoljno vidljivi. Imam osjećaj da su ženske organizacije više okrenute sebi i svojim malim grupama, koje okupljaju, a ti se krugovi ne šire. Nedostaju nam zajednička vizija, jasna strategija, prioriteti, organizovanost, ženska solidarnost, zajedničke akcije, usaglašenost, kompatibilnost, kontinuitet i bliskost s problemima na terenu. Mislim da treba dobro osmislići aktivnosti i konkretne akcije u ovim pravcima, za šta nam treba timski i interdisciplinarni rad, ali i sagledavanje mogućih neželjenih pojava, kao što je, na primjer, zabrana rada AFŽ-a 1967. godine na IV Kongresu SSRNJ zbog prevelikog političkog angažmana“, pojašnjava Nikolić.

Dubravka Kovačević:

Život je lakši kad imamo para

Dubravka Kovačević je direktorica Fondacije za osnaživanje žena. Prije 30 godina počela je razmišljati o tome kako ekonomski osnažiti žene, posebno u ruralnim područjima. Nakon završetka mašinskog fakulteta, nastavila je studije iz ekonomije i rodnih studija. Na rodnim studijama magistrirala je na temu ekonomskog osnaživanja žena i ekonomskog položaja žena koje pripadaju marginaliziranim grupama, kao što su Romkinje, samohrane majke, povratnice i žrtve ratnih silovanja. Stečena znanja primjenjivala je i u manje razvijenim opštinama, gdje žene često nemaju mogućnosti za zaposlenje.

„Život je mnogo lakši kad imamo para, a na terenu sam vidjela mnoge žene koje štrikaju i heklaju, pa sam došla na ideju da ih udružim kako bi to imalo ekonomski smisao i kako bi ostvarile dobit. Međutim, ispriječilo se to što nevladine organizacije ne mogu prodavati svoje proizvode. Tako je sve počelo“, kaže Kovačević.

CURE: Otkud vi u aktivizmu, kako je počelo?

KOVAČEVIĆ: Tokom rata bila sam u srednjoj Bosni i vidjela šta žene proživljavaju. Igrom slučaja, upoznala sam Jadranku Miličević, koja je tada radila na podršci ženama povratnicama, i odmah smo se povezale, što traje već 30 godina. Prvo sam radila s manjinskim povratnicama, jer smatram da je njima najteže – tim ženama treba posao, firme su zatvorene, trebaju im udžbenici za školu za djecu... Sama

sam to prošla i znala sam koliko je teško. Razmišljala sam kako pomoći, ali kao inžinjerka mašinstva, odrasla u socijalizmu, nisam razumjela ekonomiju. Zato sam upisala ekonomski fakultet da bih shvatila šta je ekonomija, šta su preduzeća, te šta znače male i srednje firme. Kroz to sam otkrila da postoje nevladine organizacije koje okupljaju žene i tako sam počela raditi na tom polju. Zatim sam upisala rodne studije da razumijem šta znači „gender“ i kome pripada.

CURE: Koji su najveće prepreke s kojima ste se sretali i kako ste ih rješavali?

KOVAČEVIĆ: U sredinama gdje sam dolazila, vidjela sam žene koje heklaju, štrikaju i druže se... To im je, valjda, nešto kao psihoterapija i smiruje ih. Ponekad neko dođe i kupi nešto. Jednom se desilo da je neka žena kupovala i zatražila fiskalni račun, koji nevladina organizacija nije mogla izdati. Tada sam shvatila da su zadruge dobro rješenje, posebno za žene u ruralnim zajednicama, jer im omogućavaju da se udruže. Ponosna sam što sam pomogla u to doba da se osnuje prva ženska zadruga u Kravicama, i ja sam im bila kuma. Nakon toga smo organizovali brojne edukacije – kako pratiti tržiste, kako zakonito prodati svoje proizvode i slično. Zadruga u Kravicama razvila je posao: uzgajali su maline, uzeli kredit i kupili hladnjaku... To je sada ozbiljan poslovni projekat. Inače, problemi žena su svuda isti, samo se možda različito manifestuju. To su, prvenstveno, siromaštvo, neravnopravnost u svim aspektima, od političke i društvene participacije do neravnopravnosti unutar porodica, diskriminacija, kao u slučaju Romkinja, pa čak i neravnopravan pristup određenim uslugama ili ljudskim pravima, poput prava na zdravstvo, sigurnost i obrazovanje.

CURE: Koliko se i na koji način razlikuje ekonomsko osnaživanje žena 1996. ili 1997., odmah poslije rata, i danas? U budžetima postoji novac za zapošljavanje i samozapošljavanje žena, ali, sudeći prema izvještajima, ta sredstva često ostanu neiskorištena.

KOVAČEVIĆ: Potroše se na ratne vojne veterane. Odmah poslije rata, osnaživanje je nekako funkcionalo kao psihoterapija – žene su se družile, blokirale svoje emocije, preživljavale, i to ih je ispunjavalo. Bilo je to vrijeme povratka, ljudi su živjeli teško, ponekad u ruševinama. Politika je tada napravila loš potez, sugerijući povratnicama da se ne prijavljuju zbog glasanja, a zatim su im u povratničkim područjima rekli da ne mogu dobiti pomoć ako se ne vrate. Većinom su to bile žene koje su prve išle u povratak. Mi smo tada tražili sjemena, rekonstrukciju kuća, vodu... Viđala sam kako se cijela sela vraćaju na mjesta gdje su bila u izbjeglištvu jer su tamo opet bila zajednica. Danas je takođe teško osnaživati žene, jer zadrugu nije moguće osnovati s malo novca, a malo žena posjeduje nekretnine koje bi im omogućile da uzmu kredit. S druge strane, žene često ne razumiju kontekst, tržiste i svoje mogućnosti. U to vrijeme, recimo, Fondacija Lara je krenula s plastenicima za žene, čišćenjem novoizgrađenih stanova... nabavili smo im mašine, a dio novca je pripadao ženama.

CURE: Pratite li kako opštine ili zavodi za zapošljavanje upravljaju novcem za zapošljavanje žena?

KOVAČEVIĆ: To ide dosta teško jer su kriteriji strogi i teško ih je zadovoljiti.

Jedne godine u Republici Srpskoj, samo su dvije žene uspjele zadovoljiti kriterije, dok je ostatak novca otišao boračkim kategorijama. Mislim da vlasti vrlo dobro znaju šta rade jer, da zaista žele pomoći, kriteriji bi bili kreirani tako da ih je moguće ispuniti. Oni ignorisu činjenicu da je ekonomsko osnaživanje ključno, ne samo za ekonomski napredak, već i za sigurnost žena, jer ekonomski osnažena žena može se oduprijeti i boriti protiv širokog spektra negativnih društvenih pojava, od nasilja do socijalne isključenosti. U brojnim istraživanjima, ekonomska ovisnost se upravo navodi kao jedan od najvećih razloga zbog kojih žene ostaju u brakovima u kojima trpe nasilje.

CURE: Kako je vas lično sve to mijenjalo?

KOVAČEVIĆ: To me je tjeralo da učim. Drugo, shvatila sam da žene uvijek ostaju majke. Naučila sam i da je mreža izuzetno važna, jer kada jedna žena sama nešto traži, to niko ne čuje, ali kada 200 žena negdje dođe, to je već snaga.

CURE: Jeste li vi feministkinja?

KOVAČEVIĆ: Kažu da nisam, jer podržavam i muškarce (smije se). Za mene je feminism borba za prava žena, ali to ne isključuje muškarce. Feminizam podrazumijeva i redovnu platu za rad te borbu protiv nasilja u porodici, koja također ne isključuje muškarce. Drugačije je kada muškarac muškarcu kaže da ne tuče ženu i da to nije dobro.

CURE: Šta mislite da bi trebao biti fokus ženskog pokreta u BiH?

KOVAČEVIĆ: Mislim da treba odrediti 3 do 5 tema i fokusirati se na njih, jer ne možemo istovremeno raditi na 50 ciljeva. Ako je to ekologija, onda svi trebamo usmjeriti napore ka ekologiji. Problem je što se često priklanjamo politikama donatora i mijenjamo prioritete u skladu s njihovim ciljevima. Nevladine organizacije su postale i prostor za zapošljavanje žena.

CURE: Šta biste voljeli da vidite da radi ženski pokret?

KOVAČEVIĆ: Da razvijamo solidarnost i zajedništvo, da pokažemo snagu u masi. Sada mi se čini da stojimo u mjestu, da šlajdramo. Poslije rata smo imali mnogo više entuzijazma, solidarnosti i snage nego sada. Kroz godine smo isprobali razne modele i uvjerili se da je najvažnije ekonomsko osnaživanje, ali ne kroz teorijska predavanja.

CURE: Kako objašnjavate da vlast ne prihvata inicijative ženskog pokreta?

KOVAČEVIĆ: A što bi ako smo im mi kost u grlu?

CURE: Šta je po vašem mišljenju prepreka razvoju demokratskog društva i ljudskih prava u BiH?

KOVAČEVIĆ: Jak uticaj religije na vlast i sve segmente života prisutan je, iako bi religija morala biti odvojena od politike. Nedavno sam razmišljala o tome

kako postoje desetine religija, a ovdje se sve svelo na tri. Mi nismo u stanju da se dogovorimo ni oko jezika kojim govorimo, ni o istoriji bosanske države, ni o nacionalnim spomenicima... Razdvajamo se kroz sistem „dvije škole pod jednim krovom.” A kada pogledate budžet, nakon što se podmire ministri i njihovi kabineti, za privredu ne ostane ništa. Pitanje je kako ćemo živjeti, jer i krediti koje uzimaju treba vratiti.

Amira Avdić:

U manjim sredinama rezultati aktivizma su vidljiviji

Amira Avdić već više od deset godina predsjednica je Udruženja žena „Srce i duša“ iz Prokosovića kod Lukavca. Od rane mladosti bila je uključena u razne aktivnosti u svojoj mjesnoj zajednici, a tokom školovanja učestvovala je u različitim omladinskim organizacijama i u KUD Modrac. Četrdeset godina je radila u RK „Vijenac“ na poslovima u finansijama i računovodstvu. Majka je dvije kćerke i baka petoro unučadi.

„Moj cilj je da imamo zajednice po mjeri građana i da žena kao dio te zajednice bude poštovana i cijenjena. Volju za rad mi daju žene koje podržavaju moje aktivnosti i svi ljudi koji su spremni biti tu ako zatreba, a motivacija mi je rezultati koje postižemo u vidljivosti žena, očuvanju okoliša, ali i sve druge pozitivne promjene koje ostvarujemo u našoj lokalnoj zajednici“, priča Avdić. Naglašava da su i njoj i njenim drugaricama velika podrška organizacije i fondacije koje rade na edukaciji i usmjeravanju aktivistkinja u suprotstavljanju onima koji umanjuju vrijednost žena, ali i na brizi o sebi i vrednovanju svog angažmana.

Aktivistkinja je još od srednjoškolskih dana, kada se priključila kulturno-umjetničkom društvu i sa drugovima i drugaricama radila na promociji kulturne baštine svog kraja. Kasnije su je porodične obaveze udaljile od aktivizma, ali kada

su kćerke porasle, počela je primjećivati probleme u mjesnoj zajednici i procijenila da može popraviti stanje. Okupila je svoje komšinice, i od tada je njen aktivistički rad postao ozbiljan dio njenog života.

Za sebe kaže da je feministkinja jer njen aktivizam jeste feminizam i borba za ravnopravnost i jednaka prava u političkom, socijalnom, ekonomskom i svakom drugom smislu. „Za mene je feminizam način života i simbol borbe koja uopšte nije, niti smije biti, radikalna“, kaže Avdić. Ona ženski pokret u BiH vidi kao borbu žena za promjenu mišljenja i stavova u odnosu na patrijarhalno naslijede u BiH. To je borba s političkim akterima, odnosno donosiocima odluka, za promjene koje trebaju i moraju da se dese jer su žene sve više ugrožene, a njihova prava umanjena.

„Napravile smo određena postignuća, ali to nije dovoljno. Moramo pronaći način da se izborimo protiv onih koji našu borbu ne shvataju ozbiljno, a to ćemo postići ako nas bude više na odlučujućim mjestima i važnim pozicijama s kojih možemo djelovati i mijenjati ono što je u suprotnosti sa Zakonom o ravnopravnosti“, smatra Avdić.

Ona ističe da je budućnost u BiH i izgradnja slobodnog demokratskog društva, u kojem se poštuju ljudska prava, vrlo izazovna, ali da je najveći problem vlast.

„Vode nas ljudi koji ne razumiju određene stvari; koji su podobni, a ne sposobni, uz čast izuzecima; koji nemaju osjećaj da narod treba pitati šta želi, a ne samo pred izbore. Oni ne shvataju da treba razgovarati i s organizacijama civilnog društva, jer su one spona između vlasti i naroda te najbolje poznaju potrebe i probleme građana. Ne znaju da probleme moraju rješavati brzo, jer mnoga rješenja ne smiju biti odložena. Zato nam se dešava da imamo toliko femicida, da smo gotovo izgubili dijasporu, da mladi ljudi odlaze s porodicama i uzimaju državljanstva, pa uskoro dijasporu nećemo ni imati. Moramo raditi na stvaranju uslova za ostanak u zemlji, prije svega za mlade, sposobne i pametne ljude, te raditi na stvaranju boljih uslova za normalan život, i svi zajedno se boriti za međusobno poštovanje i uvažavanje“, poručuje Avdić.

Smatra da ženski pokret treba raditi na širenju, omasovljenu i povezivanju s drugim pokretima.

„Moramo pokazati više empatije jedna prema drugoj, slušati glas naroda i okupljati saveznike“, zaključuje Avdić, naglašavajući da treba voditi računa da se ne skrene u radikalizam jer sila nikome nije donijela dobro.

Lenka Ljevak Stajić:

Umjetnost najbrže povezuje žene

Lenka Ljevak je osnivačica Udruženja „Jake žene Pale“, koje je nastalo s ciljem da se aktiviraju žene u lokalnoj zajednici kako bi se poboljšali opšti životni uslovi, položaj žena, posebno žena u trećoj dobi, ali i zaštita okoliša.

Lenka je rođena u Sarajevu, gdje je provela veći dio života. Radila je na Medicinskom institutu i Višoj medicinskoj školi, a kasnije u Ministarstvu nauke i kulture u Vladi Republike Srpske i u Muzeju savremene umjetnosti Republike Srpske.

Ova ekonomistica u penziji sada živi i djeluje na Palama. Ima kćerku i dvije unuke, a među aktivistkinjama je poznata kao dobra poznavateljica umjetnosti i neko ko razumije da umjetnost čini život ljepšim i lakšim.

„Umjetnost je jedan od najboljih načina za vidljivost i osnaživanje žena. Bilo da se same bave umjetnošću ili da su konzumentice umjetničkih sadržaja koji uključuju feminističke poruke, obezbjeđivanje prostora za vidljivost ženskog autorstva otvara mogućnost efikasnije borbe na drugim planovima. Ne možemo očekivati rezultate u bilo kojem području ako ono što rade žene ostaje nevidljivo u javnosti. Putem umjetnosti najbrže se ostvaruju povezivanja među ženama, a one zajednički, što smo vidjeli na brojnim primjerima, mogu postići mnogo“, kaže Ljevak.

Zbog vlastitih životnih principa i važnih odluka koje je donijela, sebe smatra feministkinjom.

„Feminizma nema, ili barem nema u mjeri u kojoj bi ga trebalo biti, zbog zacementiranih patrijarhalnih principa življenja, pozivanja na tradiciju kojom se sve pravda, i uvijek skrajnute pozicije žene, posebno na mjestima odlučivanja. Nema ga zbog nefunkcionalnosti institucionalnih mehanizama, zbog čega se žene najčešće mire s pozicijom u kojoj se nalaze, bilo da je riječ o podnošenju nasilja u partnerskim i bračnim odnosima ili mobingu na poslu, jer ne vjeruju da ih iko može zaštiti“, kaže Ljevak, ali napominje da feminizma u Bosni i Hercegovini ima onoliko koliko ga ima bilo gdje drugdje, s tim da je često uslovjen ličnim prostorom borbe za njegovo ostvarivanje.

„Nema ga na širem planu i često ga nema tamo gdje se deklarativno zagovara. Nema ga u politici, bez obzira na kvote, a da nema kvota, vjerujem da žene najčešće ne bi bile kandidatkinje na izbornim listama. Čak i kada ih ima, u ovim iznuđenim okolnostima, u prvom planu su lideri političkih partija, koji su uvijek muškarci“, zaključuje Ljevak.

Kao najveću prijetnju razvoju slobodnog demokratskog društva, Ljevak vidi nacionalizam i stalno fabrikovanje sukoba. „Sve to se radi s ciljem zadržavanja vlasti i zaštite onoga što je oteto i opljačkano“, kaže Ljevak. Ona smatra da bi fokus djelovanja ženskog pokreta u BiH trebao biti na pronalaženju novih načina podrške ženama koje žive u nasilju.

„Vidimo da su postojeći mehanizmi itekako zakazali. Eventualni zakon o femicidu neće nam ništa donijeti ako se ne počnemo ozbiljno baviti procjenom rizika. U tom kontekstu, ženski pokret bi trebao, između ostalog, biti fokusiran na insistiranju na uspostavljanju mehanizama za procjenu rizika kao ključnog preduslova prevencije femicida“, zaključuje Ljevak.

O Fondaciji CURE

Fondacija CURE, je feminističko-aktivistička organizacija iz Bosne i Hercegovine posvećena osnaživanju, podršci i osiguravanju okruženja za sve žene, djevojke, aktivistkinje i feministkinje putem inovativne kombinacije neformalnih edukacijskih programa, ciljanih istraživanja i utjecajnog zagovaranja. Proširujući naš doseg lokalno i regionalno, cilj nam je stvaranje snažnih mreža koje potiču aktivno i odgovorno sudjelovanje u društvenoj transformaciji. Naša misija je usmjerena na unapređenje sveobuhvatne sigurnosti žena - od ekonomski, socijalne, ekološke do političke sfere - osiguravajući njihovo utjecajno prisustvo u izgradnji mira i kreiranju inkluzivnog i održivog ženskog pokreta. Kroz angažovanu umjetnost i aktivizam, mi kataliziramo ključne društvene promjene, zalažeći se za sigurniji i pravedniji svijet u kojem se potencijal i poštovanje svake žene ostvaruje. Fokusiramo se na dosezanje višestruko marginaliziranih grupa žena - uključujući Romkinje, žene i djevojke sa invaliditetom, žene iz ruralnih sredina, lezbijske, biseksualne i trans žene (LBT*), samohrane majke, starije žene, preživjele žrtve nasilja i druge socijalno marginalizirane kategorije. Naše zagovaranje posvećeno je osiguranju njihove inkluzije u sve sfere društva, posebno u donošenje odluka na ravnopravnoj osnovi. Društvo kojem težimo ne toleriše nasilje niti diskriminaciju i prepoznaje žene kao ključne pokretače pozitivnih društvenih promjena. Fondacija CURE je posvećena njegovanju snažnog, obrazovanog i međugeneracijskog ženskog pokreta koji efektivno unapređuje status žena i zagovara sveobuhvatnu sigurnost kako bi se osiguralo njihovo aktivno i ravnopravno sudjelovanje u svim društvenim odlukama.

O projektu „Feministički vremeplov”

„Feminističko putovanje kroz vrijeme” je projekat Fondacije CURE koji se realizuje od 1. januara do 31. decembra 2024. godine s ciljem pružanja ženama potpuno novog koncepta brige o sebi i jačanja njihovih kapaciteta za suočavanje s traumama i izazovima. Projekat se fokusira na dijeljenje ličnih priča žena iz Bosne i Hercegovine, uz poseban akcent na mehanizme koje su koristile za očuvanje mentalnog i fizičkog zdravlja u prošlosti. Cilj projekta je bio stvoriti siguran prostor za žene svih generacija, gdje mogu slobodno dijeliti svoja iskustva i osjećaje, te raditi na jačanju svojih mentalnih i fizičkih kapaciteta. „Feministički vremeplov” nudi priliku za stvaranje snažne mreže podrške među ženama, osiguravajući im priliku za individualno i kolektivno osnaživanje kroz proces suočavanja s prošlim traumama i prihvatanja novih mogućnosti za bolje sutra.

Fondacija CURE je ponosna na ovaj projekat koji ima za cilj dugoročno unaprjeđenje kvaliteta života žena u Bosni i Hercegovini, kao i stvaranje platforme za razmjenu iskustava i međusobnu podršku.

.....
CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

ČENGIĆ, Rubina
Feminističko putovanje kroz vrijeme u BiH / Rubina Čengić. - Sarajevo :
Fondacija CURE, 2024. - 78 str.

ISBN 978-9926-413-20-0
COBISS.BH-ID 62005254